AŞIRI İNSANİ BİR VİRÜS

JEAN-LUC NANCY

ÇEVİREN
ÖMER KEMAL BUHARİ

insan

AŞIRI İNSANİ BİR VİRÜS

İNSAN YAYINLARI : 768
DÜŞÜNCE DİZİSİ : 58

UN TROP HUMAIN VIRUS

BİRİNCİ BASKI, MART 2021

YAYINCI SERTİFİKA NO: 12381
ISBN 978-975-574-971-6

AŞIRI İNSANİ BİR VİRÜS
JEAN-LUC NANCY

ÇEVİREN
ÖMER KEMAL BUHARİ

EDİTÖR
MURAT BOZKURT

İÇ DÜZEN
MUSTAFA ENES ERDOĞAN

KAPAK TASARIMI
EYÜP EYMEN

BASKI-CİLT
ERKAM YAYIN VE SAN. TİC. A.Ş.
İKİTELLİ ORGANİZE SAN. BÖLG. MAH.
ATATÜRK BULVARI HASEYAD 1. KISIM NO: 63/C BAŞAKŞEHİR/İSTANBUL
MATBAA SERTİFİKA NO: 19891

İNSAN YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ NO: 96 BEYOĞLU/İSTANBUL
TEL: 0212-249 55 55 FAKS: 0212-249 55 56
WWW.İNSANYAYİNLARİ.COM.TR
İNSAN@İNSANYAYİNLARİ.COM.TR

AŞIRI İNSANİ BİR VİRÜS

JEAN-LUC NANCY

Çeviren
Ömer Kemal BUHARİ

insan

JEAN-LUC NANCY

Fransız filozof, emekli felsefe profesörü [Université Marc Bloch]. 26 Temmuz 1940'ta Fransa'nın Bordeaux kentinde doğan Nancy Paris'te felsefe eğitimi görmüştür. Nietzsche, Heidegger, Bataille, Derrida, Blanchot gibi filozofların düşüncelerin etkilenen filozof post-yapısalcı olarak nitelendirilmektedir. Descartes, Kant, Hegel gibi filozoflar hakkında eserler kaleme alan Nancy felsefi birikimini güncel birçok konu hakkında yazarak geniş bir alana yaymaktadır. Sanattan sinemaya, demokrasiden özgürlüğe, edebiyattan siyasete kadar geniş bir yelpazede eserleri olan Nancy dünyanın çeşitli üniversitelerinde dersler vermiştir. Farklı filozoflar, düşünürler ve sanatçılarla ortak yayınları olan Nancy'nin Türkçeye çevrilmiş eserleri şunlardır: *Edebî Mutlak: Alman Romantizmi Edebiyat Kuramı, Filmin Apaçıklığı: Abbas Kiyarüstemi, Alman Felsefesi Üstüne Diyalog, Yargılama Fakültesi, Özgürlük Deneyimi, Noli Ma Tengere: Bedenin Kaldırılması Üzerine Deneme*.

ÖMER KEMAL BUHARİ

1984 yılında Konya'da dünyaya geldi. Almanca ve İngilizce öğrendiği İstanbul (Erkek) Lisesi'ndeki eğitimi sırasında okul dışı faaliyetlerle Fransızca, İtalyanca ve İspanyolca öğrendi, Rusça ve Farsça ile tanıştı. 2003 yılında Ruprecht-Karls Heidelberg Üniversitesi'nde Felsefe ve Siyaset Bilimi eğitimine başladı. Bu sırada Latince, Eski ve Modern Yunanca, Rusça, Japonca ve Çince eğitimi aldı. Felsefe ve Siyaset Bilimi bölümlerinden 2010'da lisans, 2011'de yüksek lisans dereceleriyle mezun oldu. İran'a giderek Tahran Üniversitesi'ne bağlı Dehkhoda Enstitüsü'nde yoğun Farsça eğitimi aldı. 2012'de Kahire'de dört ay kalarak Arapça eğitimi aldı. Prof. Dr. M. Kamal Hassan'ın danışmanlığında "Batı'nın İslâm Düşmanlığının Kök Sebepleri: Yahudilik, Hıristiyanlık ve Seküler" (*Root Causes of Western Anti-Islamic Antagonism: Judaism, Christianity and the Secular*) başlıklı doktora tezini tamamladı. Sabahattin Zaim Üniversitesi'nde öğretim üyesidir.

İçindekiler

ÇEVİRMEN ÖNSÖZÜ

"2030'a hoş geldiniz: Hiçbir şeyim yok, mahremiyetim yok, ama hayat hiçbir zaman daha iyi olmamıştı."[1] Nancy'nin ağır tenkitlerle hedef aldığı mevcut "tekno-kapitalist" sistemin temel aktörlerinden olan "Dünya Ekonomik Forumu" [*WEF*] gibi bir kurumun

1. Yazının, Dünya Ekonomi Forumu sitesindeki başlığı önce "Welcome to 2030: I Own Nothing, Have No Privacy And Life Has Never Been Better" şeklindeydi. Daha sonra muhtemelen gelen tepkiler üzerine "Here's how life could change in my city by the year 2030" şeklinde bir yumuşatmaya gidildi. https://www.weforum.org/agenda/2016/11/how-life-could-change-2030/ Erişim: 1 Şubat 2021. Ancak Forbes sitesinde önceki başlık henüz aynı şekilde yer almakta. https://www.forbes.com/sites/worldeconomicforum/2016/11/10/shopping-i-cant-really-remember-what-that-is-or-how-differently-well-live-in-2030/?sh=2b116d7d1735 Erişim: 1 Şubat 2021.

insanlığın geleceğine dair öngörüsünü içeren yazının başlığı bu şekilde. Kapitalizmin insanlık hilafına muhtelif ciddi sorunlar yarattığı, günümüzde muhtelif düşünce ekollerinden gelen şahsiyetlerin âdeta ortak nakaratı hâline gelmiş durumda. Haklı olarak kapitalizmin doğurduğu açmazları düşüncelerine konu ediyorlar. Bununla birlikte, kapitalizm terk edildiğinde yerine nasıl bir sistemin konuşlandırılacağı da ciddi bir soru olarak insanlığın karşısında duruyor. Yazının başlığında ve içeriğinde "dünya elitleri" tarafından savunulan "ütopik" mülkiyetsizlik ve mahremiyetsizlik modelleri akıllara totaliter sosyalist-komünist rejimleri getiriyor. Hâlihazırda özellikle Fransa'da sol düşünce geleneğinden gelen bazı entelektüellerin de bu kervana katıldığı ve Covid-19 hadisesine bu yönde bir anlam ve istikamet vermeye çabaladığı gözlemleniyor. Komünizm hakkında çok sayıda eser kaleme almış olan Fransız filozof Jean-Luc Nancy'nin bu derlemede yer alan metinleri de belki bu bağlamda okunacak olursa daha anlamlı olabilir. Nancy'nin 1970'lerde eşini ve çocuklarını da yanına alarak filozof arkadaşı Phillippe Lacoue-Labarthe ve ailesi ile birlikte Strazburg şehrindeki bir evde komün hayatı yaşadığı[2] dikkate alındığında onun komünizmi sadece teorik olarak benimsemekten biraz daha ötede bulunduğu anlaşılıyor. Virüsü ve pandemiyi, önemli bir ölçüde Marx'a dayandırdığı düşüncelerinin gerçekliğe dönüşmesi için önemli bir fırsat olarak ele aldığı gözlemlenen Nancy, meseleye muhtelif

2. https://next.liberation.fr/livres/2011/07/02/jean-luc-nancy-philosopher-a-strasbourg_746596 Erişim: 1 Şubat 2021.

açılardan temas eden metinlerini okurlarının dikkatine arz ediyor.

Nancy'nin felsefi tahlillerini dayandırdığı olgulara dair bir iki şey söylenecek olursa, onun öncelikle Covid-19 hastalığını ve bu hastalığın oluşturduğu tehdidi belki gerçekte olduğundan biraz daha büyük gösterdiği noktasından hareket edilebilir. Bu aslında, tezini Nancy'nin "yaşlı bir şeytan" olarak adlandırdığı kapitalist sistemin, antitezini pandeminin (ve ondan önce de mevcut olan, eşitsizlik, iklim krizi, hava kirliliği, toksiklik vb. sorunların), sentezini ise komünizmin oluşturduğu bir diyalektik inşasıdır. Başka bir deyişle, "kaostan düzen doğar". Bu sebeple Nancy'nin Covid-19'un arz ettiği tehdidi sorgulayan yaklaşımları reddetmesi, onları "neoviralizm" olarak etiketlemesi ve her ne kadar böyle bir örnek gerçek dünyada görülmemiş olsa da[3] kısıtlamaları protesto edenleri (onun deyişiyle "neoviralistler") ellerinde "el bombaları ve saldırı tüfekleri" olan fanatiklere benzetmesi anlaşılabilir niteliktedir. İtalyan filozof Giorgio Agamben'in "biyo-politika" kavramına olan sert itirazları da bu bağlamda anlam kazanmaktadır zira meseleye Agamben'in baktığı yerden bakılacak olursa Covid-19'un "aşırı insani" tabiatı yanında "aşırı politik" tabiatı da öne çıkmaktadır. Nancy bu politikliği dava konusu etmemekte, zira kendisi de kendi poli-

---

3. Amerika Birleşik Devletleri'nde saldırı tüfekleriyle toplumsal protestolara katılan insanlar olmakla birlikte bunlar genellikle ABD'deki sağ akımlar bünyesinde ideolojik sebeplerle sokaklarda boy gösteren insanlardır, kısıtlamalar sebebiyle değil.

tik ajandası doğrultusunda onun bir parçası olmaktadır: "Gerçekten de virüs bizi komünize etmektedir.", "Virüs gerçek bir ruh devrimine kapı aralamaktadır." vb. Bununla birlikte "milliyetçiliği körüklemek için virüste bir fırsat görenleri" eleştirmekten de geri durmamaktadır. Yani pandeminin politik boyutu sadece Nancy'nin gösterdiği istikamette anlamlandırılabilir.

Peki üçüncü bir yol mümkün müdür? Yani Nancy'nin inşa ettiği diyalektiği reddederek hem tekno-kapitalizmi ve doğurduğu sorunları hem de "çözüm" olarak gösterdiği komünizmi (ve doğuracağı sorunları) kabul etmemek? "Söylenebilir" olanları sorgulamak ve *mizansen*in dışına çıkarak kendi sözümüzü söylemek? Kanaatimizce, hâlihazırda insanlığın önünde duran asıl meydan okuma budur. Bu konuda ait olduğumuz medeniyet havzasının kilit bir noktada olduğu görünmektedir. Batı medeniyeti sağ ve sol kollarıyla uzun bir zamandır insanlığa tahakküm edegelmiştir. Onun bazı yönlendiricilerinin mevcut konjonktüre göre büyük bir manevra ("büyük reset/sıfırlama"[4]) yapmayı, bu manevra dâhilinde kapitalizmin en azından bazı yönlerini gözden geçirmeyi amaçladığı anlaşılmaktadır. Gerçi Nancy komünizmin "hiçbir zaman gerçek anlamda uygulanmadığını" öne sürerek tarihte yaşananları (akıllara ilk gelen örnek elbette Sovyetler Birliği'nin mezalimidir) halının altına itmektedir ancak vadettiği çözümün hangi noktaya dek gerçek bir çözüm ürettiği tarihçile-

---

4. Klaus Schwab ve Thierry Malleret. *Covid-19: The Great Reset*. Geneva: World Economic Forum, 2020.

rin malumudur– gerçekten kapitalizm büyük eşitsizlikler üretmiş ve üretmektedir ama komünizmdeki "eşitleri" ve "daha eşitleri" ne yapacağız? Nancy'nin deyişiyle, "Suyumuz olmadığında, ellerimizi [...] nasıl yıkayacağız?" Yani belki de artık Batı'nın kâh kulaklığın sağ tarafından kâh sol tarafından dinlettiklerini sorgulamanın, kendi mikrofonumuzu elimize alıp kendi kulaklığımızı takmanın vakti gelmiştir. Okurun eleştirel aklına ve muhtelif kaynaklardan edindiği/edineceği bilgilere dayanarak Nancy'nin düşüncelerinin düştüğü yeri bizzat tayin edeceği kanaatindeyiz ve bu metnin Türkçeye tercümesinin entelektüel bir aktivite babında fayda sağlamasını umut ediyoruz.

Gayret bizden, tevfik Allah'tan.

İstanbul, Şubat 2021

ÖNSÖZ

1

Bu kitabın metinleri Suzanne Doppelt'in inisiyatifiyle, Bayard Yayınları için Haziran 2020'de –deneme niteliğinde– Fransa'daki kısıtlamalar ve kısıtlamaların kaldırılması dönemleri arasında derlendi. Amaç, bu dönemdeki hadiseye yönelik çok sayıda talep ve inisiyatifin yol açtığı tepkilere yapılan tanıklığın kayıt altına alınması oldu; en azından düşüncelerini ifade eden çok sayıda "filozoftan" (bu terim çok geniş bir anlam kazandı) birisinin tepkilerini kayıt altına almak. Benim için özellikle söz konusu olan, neredeyse yüz kadar katılıma ev sahipliği yapan, Jérôme Lèbre tarafından *YouTube* üzerinde oluşturulan "Salgın zamanlarında felsefe yapmak" adlı kanal oldu. Ayrıca *Antinomie* adlı, Federico Ferrari ve arkadaşları tarafından çevrimiçi ortam-

da oluşturulan İtalyan dergisi ve başka başvuru noktaları da oldu. Yani ona bu ismin verilmesinden önce dahi pandeminin, söylemlerin âdeta viral anlamda çoğalmasını tahrik ettiği aşikârdır. Bu [durum] haklı biçimde istihza konusu edildi. Ancak tedirginliğin ve atıf noktalarının ani kaybının eşlik ettiği bu acil durumda söylenen şeyleri, iyi veya kötü, dinlemek [istemek] de bir o kadar haklıdır.

Daha özelde bu ani kargaşa gelişmiş toplumların, bilhassa Avrupa'dakilerin kamuoyunda ve duyarlılıklarında zaten uzun bir süredir mevcut olan faal ve aşındırıcı kesinliklerin veya alışkanlıkların uyandırılmasını günümüze taşımaktan başka bir şey yapmadı. Uzun bir süre Batı'nın yanılmazlığı olarak kabul edilen şeydeki faylardan veya çatlaklardan ortaya çıkan virüs âdeta dolaysız biçimde, rasyonel ve işlevsel medeniyetimizin kırılgan ve kararsız durumunun ortaya çıkarıcısı –hatta yapısökümcüsü– olarak algılandı.

Bunun bir sebebi de onun hiçbir zaman olmadığı kadar sert bir günde, gitgide birbirine bağlanırken aynı zamanda daha çok bölünen, kendi katmerli büyümesi tarafından parçalanan bir dünyanın bölgeleri, ülkeleri, sınıfları ve katmanları arasındaki ağırlaşmış ve meşrulaştırılamaz mesafeleri ortaya koymasıdır.

Bugün, 15 Ağustos'tan birkaç gün sonra, yani Fransa'daki kısıtlamaların kaldırılmasından üç aydan az bir süre geçtikten sonra, salgının yeniden hızlanması hâlihazırda gündem konusu oldu. Bu esnada dünyanın diğer yerlerinde, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Brezilya'da, Avrupa'dakinden daha kuv-

vetli bir şekilde zincirinden boşaldı ve neredeyse her yerde biraz yolu gözlenmekte, ölçümler yapılmakta, yeni gelişimlerin önünün alınmasına uğraşılmaktadır. Aynı zamanda, fenomenin ağır ekonomik tesirleri tescillenmeye başlandı.

Etkili bir tedavi beklentisi o derece baskılıdır ki büyük Rusya'nın devlet başkanı, henüz deneme fazında olan bir aşının yetkinliğini ilan etmek suretiyle laboratuvarlardan önde gitmeyi gerekli görmektedir. Genel anlamda, kaygının ve rekabetin ateşi iktidar iradelerini bilemek için birleşmektedir. Avrupa'nın 500 milyar avroluk kamu yardımına dair kararının ortaya çıkmasındaki zorluklar temelinde (uygulanmasının nasıl gözetim altında tutulacağı henüz belli değildir) muhakeme edildiğinde virüs dayanışmaların olduğu kadar gerilimlerin de hızlandırıcısıdır. Dünya jeopolitiğinin tellürik [*Tellus*'tan, ç.n.] hareketleri, tekno-ekonomik güçlerin daha az tellürik olmayan hareketleriyle birleştiğinde, kuvvetli biçimde duyulmaktadır.

Tellus, Roma'da yeraltı mekânının tanrısı, hayatın ve ölümün güçlerini elinde tutmaktadır.

2

Virüs kendi başına, zaten uzun bir zamandır derin bir mutasyonun karışıklıklarını hisseden bir dünyayı açığa vurmaktadır. Mesele sadece tahakkümlerin organizasyonu değildir, kendisini hasta hisseden bütün bir organizmadır, ilerlemeye olan inançta ve yırtıcılığın cezasız kalmasında inat eden bir güven söz konusudur– bu-

na rağmen dünyada insanca yaşama ihtimaline dair yeni hiçbir kanaat tezahür etmemektedir.

Pek de uzun olmayan bir süre önce Hölderlin'in şu sözleri entelektüel söyleme sık sık dâhil oluyordu: "Şairane mukimdir insan bu yeryüzünde". Bu sözler erdemine inanılmak istenen değerli bir gargara işlevi görüyordu. [Ancak] neredeyse her zaman alıntı eksik yapılıyordu: "Liyakatle dolu, yine de şairane mukimdir insan bu yeryüzünde". "Şairane olan" eğer insanın gerçekleştirdiklerini ve edinimlerini tasarlayan "liyakatlerine" zıt değilse, en azından onun karşısına yerleştirilmektedir. Almancadaki *Verdienst* kelimesi öncelikle "kazanç, kâr" anlamına gelmektedir. Eğer henüz Hölderlin'e göre insanın şairane kipte yaşaması veya yaşayabilmesi başarılarına rağmen gerçekleşiyorsa, bugün de insanın şairane tabiatına veya istidadına rağmen ele geçirmelerinin ve bunların sonuçlarının bolluğunda kendisini kaybettiğini söylememiz gerekmektedir: Yıkım, sefalet ve yolunu kaybediş.

Covid-19 pandemisi, insanlığı temel solunumunda, bilginin ve hesaplamanın da ötesinde konuşma ve düşünme kapasitesinde yakalayan daha ağır bir hastalığın belirtisinden başka bir şey değildir.

Hastalık belirtisi, derin patoloji konusunda harekete geçmeyi gerekli kılabilir ve öz yıkımın başarılı olmasına ve tahakkümüne karşı bir aşı arayışına koyulmamız gerekebilir. Aynı zamanda bu belirtiyi yangıya ve hayati organların iflasına kadar başka belirtilerin takip etmesi de mümkündür. Bu, insan hayatının tüm hayat gibi son demlerine gelmesi anlamına gelecektir.

1

AŞIRI İNSANİ BİR VİRÜS

Sık sık söylendiği üzere Avrupa 1945'ten beri savaşlarını ihraç edegelmiştir. Viran olmuş hâlde, nifakını eski sömürgelerine doğru, dünyanın yeni kutuplarıyla olan ittifaklarına ve gerilimlerine göre genişletmekten başka yapacak bir şey bilmiyordu. Bu kutuplar arasında Avrupa, bir geleceği varmış gibi yapsa da [aslında] bir hatıradan başka bir şey değildi.

Şimdi de Avrupa ithal ediyor. Sadece, uzun süredir yapageldiği gibi emtia değil, her şeyden önce nüfus ithal ediyor. Bu da yeni bir şey değil ama [artık] zorlayıcı, hatta (yine aynı Avrupa'nın içinde doğmuş) ihraç edilmiş çatışmaların ve iklimsel sorunların ritmine yaklaşacak biçimde olmaya başlıyor. Günümüzde de viral bir salgın ithal etmiş bulunuyor.

Bu ne anlama geliyor? Bu sadece bir bulaşma/yayılma gerçeği değil: Bunun da kendine ait vektörleri ve gidişatı var. Avrupa dünyanın merkezi değil, bundan çok uzak, ama eski model veya örnek rolünü oynamak için çırpınıyor. Başka yerlerde çok güçlü cazibeler, etkileyici fırsatlar olabilir. Bunlardan Kuzey Amerika'dakiler gibi geleneksel, bazen biraz eskimiş olanlar ve Asya'da, Afrika'da daha yeni olanlar da var (ötekilere karışmış çok sayıda Avrupalı özelliğe sahip olması hasebiyle Güney Amerika ayrı bir yere sahip). Ama Avrupa az çok, en azından bir sığınak olarak, arzu edilen gibi görünüyor veya buna inanıyordu.

Eski örnek nitelikler tiyatrosu –hukuk, bilim, demokrasi, dış görünüş ve refah–, nesneleri yıpranmış, hatta kullanım dışı olsa da arzuları çekiyor. Yani Avrupa, bu arzulara ulaşmak için gerekli araçlara sahip olmayanları çok iyi bir şekilde karşılamasa da seyircilere açık kalıyor. Öyleyse bir virüsün tabloya dâhil olmasında şaşırtıcı hiçbir şey yok.

Avrupa'da, doğduğu yerde tetiklediği kargaşadan daha fazlasını tetiklemesinde de şaşırtıcı hiçbir şey yok. Zira ister pazarlar ister hastalıklar söz konusu olsun, artık Çin'de [olağan] işleyiş düzeni tesis edildi. Avrupa'da ise daha ziyade düzensizlik hâkim oldu: Uluslar ve özlemler arasında [düzensizlik]. Bunun sonuçları belirli bir kararsızlık, çalkantı ve güç bir uyum oldu. Buna karşılık Birleşik Devletler ivedilikle görkemli tecritçiliğine ve tereddütsüz karar alma kapasitesine kavuşuyor. Avrupa her daim kendisini aradı– aynı zamanda örtüsünü kaldırarak, keşfederek ve sömürerek dünyayı aradı; ta ki onun neresinde olduğunu, bir kez daha, bilmez hâle gelinceye dek.

Salgın ilk merkezinde kontrol altına alınmış gibi görünürken ve henüz az etkilenmiş çok sayıda ülke kendilerini Çinlilere olduğu gibi Avrupalılara kapatırken, Avrupa salgının merkezi hâline geliyor. Avrupa, Çin'e yaptığı seyahatlerin (ticaret, turizm, eğitim), Çin'den ve başka yerlerden Avrupa'ya gelen ziyaretçilerin (ticaret, turizm, eğitim), genel kararsızlığının ve nihayet iç uyuşmazlıklarının etkilerini kendinde toplamış gibi görünüyor.

Durumu şöyle karikatürize etmek cazip görünebilir: Avrupa'da "Kendini kurtarabilen kurtarsın!", diğer yerlerde "İkimizin şerefine, virüs!" Hatta: Avrupa'da savsaklamalar, şüphecilikler veya ifadenin eski anlamıyla güçlü zihinler diğer birçok bölgede işgal ettiğinden daha çok yer işgal ediyor. Bu, akleden aklın, sefih [*libertin*], özgürlükçü [*libertaire*] aklın mirası– yani biz yaşlı Avrupalılar için tam da ruhun hayatını temsil eden şeyin mirası.

"Olağanüstü önlemler" ifadesinin kaçınılmaz tekrarının bir çeşit aceleci amalgam [/malgama, alaşım] üzerinden Carl Schmitt'in hayaletini diriltmesi böyle oluyor. Virüs böylelikle gösterişçi meydan okuma söylemlerini yayıyor. Kandırılmadığını göstermek salgını önlemekten daha önemli– bu da iki kez kandırılmak, belki de iyi baskılanmamış bir korku tarafından kandırılmak anlamına geliyor. Veya çocukça bir cezasız kalma veya cesaret gösterisi tarafından...

Herkes (ben de dâhil) meseleye eleştirel, şüpheci veya yoruma dayanan görüşüyle yaklaşıyor. Virüsün felsefesi, psikanalizi, politika bilimi birbirini takip ediyor.

(*PO&SIE* dergisinin sitesinde yer alan Michel Deguy'e ait "Coronation" adlı leziz şiiri hariç tutalım.)

Herkes tartışıyor ve çekişiyor zira uzun bir süredir zorluklara, bilgisizliklere ve kararsızlıklara alışığız. Dünya ölçeğinde ise öz güven, [duruma] hâkim olma ve kararlılık baskın gibi görünüyor. Bu en azından duruma dair oluşturabileceğimiz veya küresel imgelemde şekillenmeye başlayan bir imge.

Bir pandemi olarak koronavirüs tüm bakımlardan küreselleşmenin bir ürünü. Onun vasıflarını ve eğilimlerini belirliyor. Faal, kavgacı ve etkili bir serbest ticaretçi. Bir kültürün, kültür olmaktan ziyade içinden çıkılamaz biçimde karmaşık teknik, ekonomik, tahakküme dayanan ve gerektiğinde fizyolojik veya fiziksel (petrolü, atomu düşünelim) kuvvetlerin mekaniği olarak doğrulandığı ve aynı zamanda çözüldüğü büyük sürece katılıyor. Elbette, büyüme modelinin sorgulanıyor olduğu, Fransa Devlet Başkanı'nı bu konuya işaret etmeye zorlayan bir gerçek. Algoritmalarımızı değiştirmek zorunda kalmamız gayet mümkün– ancak hiçbir şey bunun yeni bir ruh üflemek için yapılabileceğini göstermiyor.

Zira bir virüsü yok etmek yeterli değil. Tekno-politik hâkimiyetin kendi kendini amaçladığı kabul edilecek olursa, dünya, birbirlerine karşı giderek daha da gerilen ve bir zamanlar yürürlükte olan tüm medenileştirici unsurlardan artık sıyrılmış kuvvetlerin sahasından başka bir şey hâline gelmiyor. Virüsün bulaşıcı gaddarlığı yönetimsel gaddarlığa genişliyor. Hâlihazırda önümüzde duran, kimlerin tıbbi müdahale için kabul edilebilir olduğunu seçme zorunluluğu. (Hâlâ kaçınılmaz ekonomik ve toplumsal adaletsizliklere dair bir şey söylenmiyor.) Burada, arkasında hangi Makyavelist komplocula-

rın olduğunu bilmediğimiz hiçbir sinsi hesap yok. Burada devletlerin özel bir suistimali yok. Sadece genel karşılıklı bağlantılar kanunu var ve bunlara hâkim olmak tekno-ekonomik güçlerin oyun alanını oluşturuyor.

Eskiden pandemiler, tıpkı çok uzun bir süre hastalığın genel olarak toplumsal bedene dışarıdan geldiğine inanıldığı gibi, ilahi cezalar olarak görülebiliyordu. Bugün hastalıkların en büyük kısmı yaşam koşullarımızdan, beslenmeden ve zehirlenmeden kaynaklanıyor ve içeriden geliyor. Eskiden İlahi olan artık insani oldu– Nietzsche'nin dediği gibi aşırı insani. Modernite uzun süre Pascal'ın sözüyle tanımlanageldi– "İnsan sonsuz biçimde insanı aşar". Ama bu kendini aşma "aşırı" olursa –yani artık Pascal'ın İlahi olanına yücelmeden– bu artık hiç de kendisini aşmadığı anlamına geliyor. Bundan ziyade kendi ürettiği hadiseler ve durumlar tarafından aşılan bir insanlığa saplanıp kalıyor.

İmdi virüs, biyolojik karmaşıklığını bildiğimize göre, ilahi olanın yokluğuna şahitlik ediyor. Aynı zamanda canlının, eskiden tasavvur ettiğimizden çok daha karmaşık ve daha az kavranabilir olduğunu keşfediyoruz. Politik iktidarın –bir halkın, varsayılan bir "cemiyetin", örneğin "Avrupa cemiyetinin" veya zorba rejimlerin– uygulanmasının da göründüğünden çok daha az kavranabilir olan başka bir karmaşıklık biçimi olduğunu keşfediyoruz. "Biyo-politika" teriminin bu şartlar altında ne kadar gülünç olduğunu daha iyi anlıyoruz: Hayat ve politika bize birlikte meydan okuyorlar. Bilimsel bilgimiz, kendi teknik gücümüzden başka bir şeye bağımlı olmadığımızı gözler önüne seriyor, ama saf ve basit bir

tekniklik yok, zira bilginin de kendi kararsızlıkları var (yayımlanan çalışmaları okumak yeterli). Teknik iktidar [dahi] vazıh [açık] değilse, hem objektif verilere hem de meşru beklentilere yanıt vermek durumunda olan politik iktidar ne kadar vazıh [açık] olabilir ki?

Elbette yine de, kararlara yol göstermesi gereken varsayılan bir objektivite. Eğer bu objektivite "kısıtlamanın" veya "sosyal mesafenin" objektivitesiyse, otorite onlara uyulmasını sağlamak adına hangi noktaya dek gitmeli? Ve gayet tabii, tersinden bakıldığında, muhtelif menfaatler sağlamayı umduğu Olimpiyat Oyunları'nı muhafaza etmek isteyen bir hükûmetin –bu çok sayıda örnek içinden sadece birisi– ve aynı beklentiyi paylaşan, hükûmetin onlar için kısmen bir araç olduğu çok sayıda şirket ve yöneticinin menfaatler tarafından yönlendirilen keyfiliği nerede başlıyor? Ya da milliyetçiliği körüklemek için burada bir fırsat gören bir hükûmetin keyfiliği?

Viral büyüteç tenakuzlarımızın ve sınırlarımızın vasıflarını büyütüyor. Bu, keyif ilkelerinin kapısını çalan bir gerçeklik ilkesi. Ölüm ona eşlik ediyor. Savaşlarla, açlıklarla, tahriplerle ihraç ettiğimiz, birkaç başka virüsle ve kanserlerle (bunlar da âdeta viral biçimde genişliyor) sınırlı olduğunu düşündüğümüz ölüm, işte sokağın köşesinde pusuda bizi bekliyor. Alın işte! İnsanlarız, tüysüz iki ayaklılarız, konuşma yetisiyle donanmış ama kesinlikle insanüstü veya insanötesi [*transhumain*] değiliz. Aşırı insani? Veya bundan ziyade artık anlamamız gereken, asla "aşırı [insani]" olmayacağımız mı? Ve bizi sonsuz olarak aşan şey tam da bu değil mi?

2

KOMÜNOVİRÜS

Hindistanlı bir dostum bana oralarda "komünovirüsten" bahsedildiğini söylüyor. Bunu nasıl daha önce düşünemedik? Bu o kadar apaçık ki! Hem ne de hayranlık uyandırıcı ve bütünsel bir müphemlik: Virüs komünizmden geliyor, bizi komünize ediyor. İşte eski monarşik veya emperyal tarihleri çağrıştıran gülünç *corona* kelimesinden çok daha verimli [bir adlandırma]. *Corona*'nın başını kesmek, değilse onu tahtından indirmek için *komüno* konuşlandırılmalı.

İlk anlamıyla yaptığı şeyin bu olduğu görülüyor zira rejimi resmen komünizm olan, dünyadaki en büyük ülkeden geliyor. Sadece resmen de değil: Başkan Xi Jinping'in ilan ettiği gibi viral salgını yönetmesi "Çinli özellikleri olan sosyalist sistemin" üstünlüğünü göste-

riyor. Komünizm esasen özel mülkiyetin kaldırılmasından oluşsa da Çin komünizmi –bir düzine yıldan beri– kolektif mülkiyetin (veya devlet mülkiyetinin) ve bireysel mülkiyetin (yine de toprak mülkiyeti bunun dışında tutuluyor) dikkatli bir terkibinden oluşuyor. Bu terkip bilindiği üzere Çin'in dikkat çekici ekonomik ve teknik kapasitelerinin ve böylelikle dünyadaki rolünün büyümesini mümkün kıldı.

Bu terkiple oluşturulan toplumun nasıl tavsif edileceğini bilmek için henüz fazla erken: [Bu sistem] hangi anlamda komünist bir sistem ve hangi anlamda bireysel rekabet virüsünü, hatta onun ultra-liberal sürümünü kendisiyle bütünleştirdi? Şu an için Covid-19 virüsü Çin'in, sisteminin kolektif ve devlet yönünün etkililiğini göstermesini mümkün kıldı. Bu etkililik Çin'in, İtalya'nın ve sonra Fransa'nın yardımına koşmasıyla da kendini iyi bir biçimde doğruladı.

Çin devletinin şu anda faydalandığı otoriter iktidarın güçlenmesine dair uzun uzadıya konuşmaktan da elbette geri durulmuyor. Gerçekten, her şey öyle cereyan ediyor ki virüs sanki elverişli bir biçimde resmî komünizmi pekiştirmek için geldi. Can sıkıcı olan "komünizm" kelimesinin muhtevasının bu şekilde bulanıklaşmasının bitmemesi –üstelik zaten belirsizken.

Marx çok net bir biçimde özel mülkiyetle birlikte kolektif mülkiyetin yok olacağını ve "bireysel mülkiyet" olarak adlandırdığı şeyin [bu gelişmeyi] takip etmesi gerektiğini yazdı. Bununla bireyin sahip olacağı malları (yani özel mülkiyeti) anlamıyor, bireyin tam olarak kendisi olma ihtimalini anlıyordu. Şöyle de diyebiliriz: Kendini gerçekleştirme ihtimali. Marx'ın bu düşünce-

de daha ileriye gitmek için ne zamanı ne de araçları vardı. En azından sadece bu düşüncenin –çok kararsız olsa da– "komünist" bir niyet adına ikna edici bir perspektif açtığını teşhis edebiliriz. "Kendini gerçekleştirmek" maddi veya sembolik mallar elde etmek anlamına gelmiyor: Gerçek, etkili olmaya başlamak, biricik bir biçimde var olmak.

O hâlde meşgul olmamız gereken, komünovirüsün ikinci anlamı. Gerçekten virüs bizi komünize ediyor. Bizi (kabaca ifade etmek gerekirse) belli bir ölçüde eşit kılıyor ve birlikte direnme gerekliliğinde bir araya getiriyor. Bunun her birimizin izolasyonu yoluyla gerçekleşmesinin gerekiyor olması, cemiyetimizi deneyimlemeye koyulmamızın paradoksal bir biçiminden başka bir şey değil. Sadece herkesin arasında biricik olunabilir. En mahrem cemiyetimizi oluşturan bu: Biricikliklerimizin paylaşılmış anlamı.

Bugün, her biçimde, karşılıklı aidiyet, karşılıklı bağımlılık, dayanışma bize kendilerini hatırlatıyor. Bu anlamdaki tanıklıklar ve inisiyatifler her yerden geliyor. Buna ulaşım ve sanayideki hafifleme sonucu atmosfer kirliliğinin azalması eklenecek olursa, tekno-kapitalizmin tersyüz edilmesinin zaten gerçekleştiğine inanan bazılarının öngördüğü büyülenmeye dahi ulaşılıyor. Böylesi bir kırılgan coşkuya surat asmayalım– ama aynı zamanda cemiyetimizin tabiatına nasıl daha iyi nüfuz edebileceğimizi kendimize soralım.

Dayanışma çağrıları yapılıyor, çok sayıda dayanışma hayata geçiriliyor ancak medyadaki manzaranın tamamına hâkim olan beklenti, küresel çapta refah devleti beklentisi– bizzat Mösyö Macron'un bir kutlama fırsatı

olarak kavradığı şey. Kendi kendimizi kısıtlamak yerine, kendimizi öncelikle kuvvet kullanılarak kısıtlanmış hissediyoruz, kendi iyiliğimiz için[5] olsa da. İzolasyonu, bir koruma olsa da mahrumiyet gibi duyumsuyoruz.

Bir anlamda bu mükemmel bir telafi seansı: "Yalnız hayvanlar" olmadığımız bir gerçek. Buluşmaya, birlikte bir şeyler içmeye ve birbirimizi görmeye ihtiyacımız olduğu bir gerçek. Bunların dışında, telefon görüşmelerindeki, e-maillerdeki ve diğer toplumsal akışlardaki ani artış acil ihtiyaçları, iletişimi kaybetme korkusunu ortaya koyuyor.

Bununla birlikte, bu cemiyeti düşünmek için daha iyi bir konumda olabilir miyiz? Korkutucu olan virüsün onun asli temsilcisi olması. Korkutucu olan, gözetim modeliyle refah modeli arasında ortak mal olarak sadece virüse teslim edilmemiz.

Yani hem kolektif mülkiyeti hem de özel mülkiyeti aşmanın ne demek olabileceğinin idrakinde ilerlemeyeceğiz. Bu, hem genel manada hem de bir öznenin bir nesneye sahip olması anlamında mülkiyetin aşılması anlamına geliyor. "Bireye" özgü olan, Marx'ın ifade ettiği gibi söylemek gerekirse, mukayese edilemez, ölçülemez ve [başkasına] benzetilemez olmaktır– bireyin kendi kendisi de dâhil olmak üzere. "Emtia" sahibi olmak demek değildir. Biricik ve münhasır olan ve münhasır biricikli-

---

5. Müellifin burada kullandığı *providentielle* kelimesinin bir anlamı da "Tanrı'nın inayetiyle gerçekleşen" şeklindedir. Yine yukarıda müellif tarafından kullanılan *État-providence* tabiri ise "refah devleti" anlamına gelmektedir. (ç.n.)

ği kendini, tanım itibariyle, sadece herkesin arasında ve herkesle birlikte gerçekleştiren bir kendini gerçekleştirme imkânıdır– aynı zamanda herkese karşı ve bir o kadar herkese rağmen, ama yine de ilişki ve değişim içinde (iletişim). Ne genel muadile (paraya) ne de zorla alınmış bir "üst değere" ait olan, hiçbir şekilde ölçülemez bir değerin "değeri" söz konusudur burada.

Bu denli zor –ve aynı zamanda baş döndürücü– bir tarzda düşünmeye muktedir miyiz? Komünovirüsün bu konuda bizi kendimizi sorgulamaya zorlaması iyi [bir şey]. Çünkü nihayetinde onu yok etmeye koyulmaya değecek tek koşul bu. Yoksa kendimizi yine aynı noktada bulacağız. Rahatlamış olacağız ama başka pandemilere hazır olabileceğiz.

3

ÇOCUKLAR OLALIM

Söz, acziyetini görünür kıldığında konuşmak da zor oluyor. Bugün tüm sözlerin, tekno-bilimsel, politik, felsefi veya ahlaki olsun, zayıflığı görülüyor. Ne kesin bir bilgi, ne bir hareket planı, ne de kullanılabilir bir düşünce var. Mesafeleri koruma gereklilikleriyle çatışmayacak bir dayanışmanın, büyük yerel farklılıkları hesaba katmak zorunda olmayan bir evrenselliğin olumlanması yok. Bir dünya vizyonu yok çünkü görünür bir dünya yok; ve artık bir gelecek perspektifi yok çünkü pandeminin nasıl evrilebileceği bilinmiyor. Şüphesiz sadece tek bir şeyden eminiz: Pandeminin sonucu ne olursa olsun, bizi bekleyen devasa ekolojik veya "ekono-lojik" zorluklar. Ancak pandeminin felç olmuş bölgelerin havasını aniden temizlediği gerçeği, sanayilerin ve tekniklerin nasıl yeniden düzen-

lenebileceğini önceye nazaran daha iyi bilmeyi mümkün kılmıyor.

Dahası, söz acıyla ve üzüntüyle, tehdidin yaralı bilinciyle ve zaten yürürlükte olan açlıkların, zulümlerin, diğer tüm salgınların, endemik hastalıkların ve rezil hayat koşullarının zalimliğine eklenen zalimliğin sebep olduğu ölümlerle yoksullaşıyor.

Elbette bütün bir sistemin faylarının açığa çıktığının çokça tekrarlandığı duyuluyor– bu kendi içinde yeni hiçbir şey barındırmıyor. Gérard Bensussan'ın Strazburg'da gördüğü gibi duvarlara şöyle yazıldığı da oldu: "Virüs kapitalizmdir." Tıpkı "komünovirüsten" bahsedildiği gibi (aslında aynı şeyi söylemek için) "kapitalovirüsten" bahsedildiği de oldu. Sanki galip gelmiş görünen eski düşmanı suçlamak için yeni bir enerjiye kavuşulmuş gibi... Sanki, her şeyden önce, "kapitalizm" kelimesini telaffuz etmek suretiyle en azından şeytanın yarısı çıkarılmış gibi.

Ancak bu şekilde bu şeytanın aslında çok yaşlı olduğu ve modern dünyanın tüm tarihinin motorunu teşkil ettiği unutuluyor. Eğer daha fazla değilse, en azından yedi yüz yıldır mevcut. Yani sınırsız ticari değer üretimi toplumun motoru ve bir anlamda varlık sebebi hâline geldi. Bunun etkileri devasa oldu, yeni bir dünya doğdu. Bu dünya ve varlık sebebi çürüme hâlinde olabilir ama bize onların yerine koyacak hiçbir şey sağlanmıyor. Hatta şunu söylemek daha cazip geliyor: Bilakis.

Kat ettiğimiz ilerlemeler muhakeme edilecek olursa: 1865'te kendisini "kimyager filozof" olarak takdim eden M. Gaudin şöyle yazabiliyordu: "Ortak büyüme

kabul edilirse, çağımız atalarımızın bilmediği çok sayıda hastalığın ortaya çıktığını gördü; ama kuvvetle muhtemel vaktiyle yayılması önlenmiş bu hastalıklar, bugün en uzak diyarlar arasında var olan iletişimlerin çokluğunun ve süratinin sonucu olarak yayıldı." Neredeyse iki asırlık ilerlememiz bu hipotezi, kimyager-filozof tarafından ilan edilen (ozon uygulamasına dayanan) tedavi hariç, doğrulayıp pekiştirdi.

Bu ilerleme bize uçakları, roketleri, atomu, buzdolaplarını, bakaliti, penisilini ve sibernetiği kazandırdı. Aynı zamanda, tüm dünyayı ticari değer rejimine ve kendiliğinden artan bir zenginlikle bu artışın tortusu ve atığı olarak üretilen yoksulluğun arasındaki uçurumun kayda değer biçimde büyümesine tâbi kıldı. Aynı ilerleme dâhilinde toplum, koşulları hiyerarşize etmeyi, ötekilerin veya berikilerin iktidarını meşrulaştırmayı veya acıyı ve doğal veya doğaüstü bir adalet tarafından tazmin edilmeyi temellendirmeyi mümkün kılan her şeyden soyuldu. İnsanlar hakları bakımından eşit oldu ve eşitsizlikler, ciddileştikleri ölçüde katlanılamaz oldu.

(İnsanların bir parçası olduğu) dünya pazarlarının güzergâhlarına, ritimlerine ve dolaşımlarına göre yayılan virüs, hakların yayılmasından çok daha etkili bir bulaşıcılıkla yayılıyor. Bir anlamda varoluşları eşitliyor –Marguerite Derrida'yı, Jose Luis Capón'u veya Julie A.'yı öldürdüğü gibi Manu Dibango'yu da öldürüyor.[6] Böylelikle ölümün, onun bir parçasını teşkil ettiği için

6. Sırasıyla Jacques Derrida'nın eşi, eski İspanyol futbolcu, bir liseli, Afrikalı müzisyen.

hayat üzerinde uyguladığı egemen hakkını hatırlatıyor. Nihayetinde herkesin aynı varoluş hakkını meşrulaştıran şey şüphesiz bu hak.

Belki de aslında, doğaüstü veya doğal farkların artık olmaması anlamında bizi eşit kılan şey ölümlü olmak. Yani pandeminin mevcut dünyadaki eşitsizliklere yeni bir ışık tutması yönünde büyük olasılıklar var. Zira virüs toplumsal sınıflandırmaya göre işlev göstermiyorsa da salgından korunma adına hayat koşullarının az çok önem taşıdığı gerçeği sabit. Bu şimdiye dek daha çok kentte yaşayanları ve aralarında ticaret, öğrenim veya eğlence amaçlarıyla seyahat etmeye en yatkın olan toplumsal katmanları ilgilendiriyor. Aynı zamanda bunlar kendilerini evlerinde –ikincil ikametler şöyle dursun– daha iyi kısıtlayabilen insanlar. Ancak Gazze'deki hayat koşullarında, Brezilya *favela*larında [gecekondularında] veya Hindistan[7] nüfusunun büyük bir kısmında –bu örnekler yeterli olacaksa–, daha kötüsünün gerçekleşeceğinden korkulabilir. Aynı şekilde, büyük Avrupa şehirlerinin banliyölerinde, Türk-Yunan sınırında olduğu gibi fenomen şimdiden hissediliyor. Brezilyalı bir yetkilinin ifadesiyle virüs, "uçakla geliyor, onu zenginler getiriyor ve yoksullar arasında patlama yapacak".

Bütün bunlar şu soruda yoğunlaşabilir: Suyumuz olmadığında, ellerimizi sürekli nasıl yıkayacağız?

---

7. Müellifin burada kullandığı *indien* sözcüğü hem "Hindistanlı" hem de "yerliler" (örn. Amerikan yerlileri) anlamına geliyor. Bağlamdan Hindistan'ı kast ettiği tahmin edilmektedir ancak metnin İspanyolca tercümesinde "yerliler" [*indígenas*] tercümesi yer almaktadır. (ç.n.)

Bu kadarla da kalmıyor. Ekonomik aktivite tüm düzeylerde etkileniyor ama uçurum çok uluslu şirket, küçük girişimci ve sokaktaki ayakkabı boyacısı arasında. “Evrensel” olarak adlandırılan bir gelir fikri[8], virüsün hastalıklı eşitlikçiliğini taklit etmenin bir şekli olarak, bir süredir ısrarla dolaşıma giriyor. Ancak teknik önlemler neler olursa olsun, çok uzun süredir gözlemlenen gerçekten hayâsız gelir uçurumu meselesini sorgulayacak biçimde olmalı. Ayrıca bu sadece pandemi süreci için geçerli değil –üstelik ne kadar süreceğini de öngöremiyoruz. Bir devamlılık olması için, müteakip tüm yeni atılımlarda, onarımlarda, yeniden inşalarda veya yeniliklerde de geçerli olmalı.

Bütün bunları biliyoruz. Gazetelerin, radyoların, televizyonların ve [sosyal] ağların gece gündüz söyleyip durduklarını tekrarlamaktan başka bir şey yapmıyorum. Ancak sıklıkla, yapılması gerekeni veya gelmekte olanı ilan etmeyi söyleme noktasında kalıyoruz. Öngörebildiğimizi zannediyoruz. Öngörü gerekli ama her zaman zorunlu olarak sınırlı ve kırılgan. Önemli olan şimdiki zaman: Şimdi, korkunun ve üzüntünün ortasında ne istediğimizi bilip bilmediğimizi kendimize sormak gerek. Eğer sorgulanan şeyin bizatihi medeniyetin –ona tekno-kapitalist adını verelim– ilkesi olduğunu anladıysak. Eşitliğin sevimli bir ütopya değil, varoluşsal bir zaruret olduğunu– pazar dengesinin delirtici bir zalimlikle sonuçlandığını ve Marx’ın Lucrèce’e atıfla sermaye-

---

8. Müellif burada bir süredir dillendirilmekte olan “evrensel temel gelir” [Universal Basic Income / UBI] modeline atıf yapıyor. (ç.n.)

nin *ölümsüz ölümü* [*mors immortalis*] olarak adlandırdığı şeyi– anladık veya anlamış olmamız gerekir. Dolayısıyla, "komünizm" şimdiye dek hiçbir zaman gerçekleştirilmemiş olsa da, bu kelimenin gerçekten öz yıkımımıza karşı direnmenin derin anlamını taşıdığını [anlamış olmamız gerekir].

Marx bu dünyanın ruhtan yoksun olduğunu söylüyordu: Bu söz bizim için şüpheli veya ahmakça hâle geldi. Nefesten başka bir şeyi adlandırmıyor: Yaşamayı yaşamak yapan [mümkün kılan] şey. Tam da koronavirüsün telef ettiği şey. Çok sayıda fikrimiz, kavramımız, bilgimiz ve tasavvurumuz oldu. Ama bu hesaplamada ruhun nefesi kesildi.

Basitçe, nefes almayı ve yaşamayı yeniden öğrenmeliyiz. Bu büyük, zorlu ve uzun bir süreç –çocuklar bunu deneyimler. Konuşmayı bilmez çocuklar.[9] Nefeslerini söz üzerinde perdelemeyi bilmezler. Ama öğrenmekten başka bir şey istemezler, öğrenirler ve konuşurlar. Çocuklar olalım. Yeniden bir dil yaratalım. Buna cüret edelim.

---

9. Fransızcada çocuk anlamına gelen *enfant* kelimesi *infant* yani "konuşmayı bilmeyen" anlamına gelmektedir. Müellif burada bu etimolojiye vurgu yapmaktadır. (ç.n.)

4

KÖTÜLÜK VE İKTİDAR

Pandemi kötü bir şey, bu üzerinde az tartışma olan bir husus. Elbette çok da büyük bir kötülük olmadığını ilan eden bazı sesler de var. Zaten mevcut olan hastalıkların ve her zaman devam eden savaşların çok daha fazla ölüme yol açtığına işaret ediyorlar. Bu tuhaf bir argüman çünkü ilave ölümler bu ölümleri hiç de azaltmıyor ve bu ölümler her bakımdan kayda değer ve masraflı bir seferberlik olmaksızın önlenemiyor. Diğerleri ise gerçek kötülüğün, kendi refahından başka bir şey istemeyen ve hem devletsel hem de tıbbi, tehlikeli bir aşırı korumayı tetikleyen bir toplumun gönüllü köleliğinde bulunduğunu savunuyor. Sanki trajik boyuttan olduğu kadar sebepten de yoksun, soyut bir kahramanlık icat etmek gerekiyormuş gibi.

Elbette kimse, toplumun, hatta medeniyetin ciddi sorunlarının bu virüs tarafından ağırlaştırıldığını veya daha ziyade altının çizildiğini yadsımıyor. Bilakis, bundan durmaksızın bahsediliyor. Ancak Descartes'ın dediği gibi, önemli olan konuyla ilgili konuşmak.

En sık "kapitalizm" kelimesi ön plana çıkıyor. Gerçekten de bağımlılıkların devamlı surette genişlemesini, hatta ekonomik, teknik, kültürel ve varoluşsal kölelikleri destekleyen bir üretim ve kâr sisteminin sorumluluğu yadsınamaz. Sorun daha önce dediğimiz gibi, en sık olarak "kapitalizm" kelimesinin telaffuzunun şeytanı çıkartmak için yeterli görünmesinde– bundan sonra kendisini "ekoloji" olarak adlandıran iyi tanrı ortaya çıkacak.

Tekrar söylememiz gerekiyor ki bu, dünyaya biçim vererek ve onu modelleyerek modern dünya tarihinin motorunu sağlayan çok yaşlı bir şeytan. Sınırsız ticari değer üretimi kendinde bir değere, toplumun varlık sebebine dönüştü. Bunun etkileri devasa oldu, yeni bir dünya doğdu. Bu dünya çürüme aşamasında olabilir ama bize onun yerine konacak hiçbir şey sağlamıyor. Hatta, ulusların maskeler konusundaki şantajları, bir kralın krallığından 9.000 kilometre öteye kaçarak kendini kısıtlama altına alması, virüse karşı tanrısal bir bağışıklık sağlama amacında olan bir kültün ilanı veya basitçe bir tedavi hipotezi etrafındaki histerik ağız dalaşları gibi azgın uygulamalar görüldüğünde, "bilakis" demek bize cazip geliyor.

Gerçekte mesele, sadece şu veya bu işlev bozukluğu değil. Uzun zamandır dünyanın girdiği veya bizim onu soktuğumuz yolun içerisinde olan bir şeyin esas olarak

kötüye gitmesi. Ve eğer bunu söylemeye cüret edecek olursam, kötüye giden şey, kötülüğün düzeninin güzel ve iyi tarafı. Virüs kendinde kötü değil, ama krizin etkililiği, doğrudan etkileri ve bunlardan daha görünür olarak en yoksul olanların koşullarındaki ağırlaşma, onun kötülüğün özelliklerini çarpıcı bir biçimde birleştirdiğini söylemeyi mümkün kılıyor.

Kötülüğün üç şekli var: Hastalık, mutsuzluk ve suistimal. Hastalık hayatın bir parçasını teşkil ediyor. Mutsuzluk, ister bir hastalık ister bir saldırı (doğal, toplumsal, teknik, ahlaki) üzerinden olsun varoluşa acı çektiren şey (yani kendi kendisi hakkında düşünen hayat). Suistimal ise (onu kara büyü olarak da adlandırmak mümkün) bir saldırının veya bir hastalığın kasıtlı üretimi: Varlığı veya şahsı hedef aldığını söyleyebiliriz.

Mevcut olumsuz etki hangi noktaya dek kasıtlı? İktidarının faktörlerinin ve aktörlerinin karmaşık bütününe bağlı olduğu veya onunla korelasyonda olduğu noktaya dek: Burada viral formların gelişimi hakkında geniş ölçüde kanıtlanmış ve yorumlanmış şeyleri, mevcut iletişim biçimleri tarafından sunulan bulaşma koşullarını, en azından yirmi yıldır erişime açık olan araştırma projelerini ve tüm teknik, ekonomik ve politik etkileşimleri tekrarlamak faydasız.

Bunlar kirliliklerden, türlerin yok edilişinden, tarım ilaçlarıyla zehirlenmekten, ormanların yok edilişinden, açlıkların önemli bir kısmından, zorunlu tehcirlerden, üzücü hayat koşullarından, yoksullaşmalardan, işsizlikten ve toplumsal ve ahlaki diğer çürüme şekillerinden sorumlu olan karmaşık örneklerdir. Ayrıca bir taraftan

sanayi imparatorluklarının, diğer taraftan en ezici veya en sinsi totaliter nüfuzların gelişmesi tekno-ekonomik büyümelerin lehinedir– yani her çeşit kamptan doğanın tamamen sömürülmesine ve nihayet "politik" olarak adlandırılan her şeyin tükenmesine dek.

Bugünkü sağlık krizi, bir asırdan fazla bir süredir birikmiş felaketlerden sonra tesadüfen gelmiyor. Tarihimizin dönüşünü özellikle dışa vuran bir tezahür – birçok diğer krizden daha az yırtıcı ve acımasız. İlerleme, uzun süredir şüphe duyulan, artık ortaya çıkan bir suistimalin kapasitesini açığa vuruyor. Freud'un, Heidegger'in, Günther Anders'in, Jacques Ellul'ün ve çok sayıdaki diğerlerinin uyarıları ölü sözler olarak kaldı, tıpkı öznenin, iradenin ve hümanizmin yeterliliğini yapısöküme uğratmak için yapılan çalışmalar gibi. Ancak bugün insana kötülüğü insanın yaptığını teşhis etmek ve bir filozof şöyle dediğinde şaşırmamak gerekiyor: Mehdi Belhaj Kacem'in dediği gibi "Kötülük *ilk gerçektir*".

Geleneğimiz için kötülük her daim Tanrı'nın veya Aklın ihtimamı ile onarılabilecek veya giderilebilecek bir kusur oldu. Yok edilmeye veya aşılmaya matuf bir olumsuzluk olarak geçti. Oysa yok edici olanın bizim dünyayı ele geçirmemizdeki İyilik olduğu – ve tam da bu sebeple onun kendi kendini yok edici olduğu– doğrulandı. Bolluk bolluğu yok ediyor, sürat sürati öldürüyor, sağlık sağlığı mahvediyor, zenginliğin kendisi belki de kendini yıkma aşamasında ve (yoksullara buradan bir şey gelmeyecek şekilde) vadesini dolduruyor.

Buraya nasıl gelindi? Şüphesiz öyle bir an var ki ondan itibaren dünyanın –toprakların, kaynakların, kuvvetlerin– ele geçirilmesi yeni bir dünya yaratılmasına dönüştü. Sadece bu ifadenin bir zamanlar Amerika için tasarlandığı anlamda değil, dünyanın literal olarak tekno-bilimin yarattığı bir şey olmaya, tekno-bilimin onun tanrısı olacağı şekilde başlaması anlamında. Bunun adı kudret-i mutlaktır. İbn Rüşd'den beri felsefe kudret-i mutlakın paradokslarını biliyor ve psikanaliz de onun sanrısal açmazını biliyor. Söz konusu olan her zaman böyle bir iktidarı sınırlandırma veya sınırlandırmama ihtimali.

Bir sınır neye işaret edebilir? Belki tam da virüsün bize hatırlattığı ölümün aşikârlığına. Hiçbir sebebin, savaşın, hiçbir iktidarın meşrulaştıramayacağı bir ölüm– açlık, tükeniş, savaşçı, temerküzcü[10] veya doktriner barbarlıklar sebebiyle yaşanan çok sayıda ölümün beyhudeliğinin altını çizen bir ölüm. Kazara değil, hayat oyunu ve dahi ruhun hayatı sebebiyle ölümlü olduğumuzu bilmek.

Eğer her varoluş biricikse, bunun sebebi doğup ölmesidir. Bu aralıkta var olduğu için biriciktir. David Grossman kısa süre önce pandemi vesilesiyle şunları yazdı: "Nasıl ki aşk bizi kitlelerin ortasında bir bireyi ayırıp seçmeye teşvik ediyorsa, ölüm bilinci de bizde aynı hissi uyandırıyor."

Oysa kötülük etkileri bakımından koşulların baş döndürücü eşitsizlikleriyle açıkça ilişkiliyse, belki hiç-

10. "Temerküz kampları" anlamında. (ç.n.)

bir şey ölümlülük kadar eşitliğe sarih bir zemin sağlamıyor. Soyut bir yasa üzerinden değil, varoluşun somut bir koşulu üzerinden eşitiz. Sonlu olduğumuzu bilmek –olumlu, mutlak, sonsuz ve tekil olarak sonlu; sonsuz muktedir değil: Varoluşlarımıza anlam vermenin biricik aracı bu.

5

ÖZGÜRLÜK

Genç bir kadın balkonuna "Makronavirüs– yakında bitecek mi?" yazılı bir afiş astığı için gözaltına alındı. "Makronavirüs" kelimesi zaten bir süredir dolaşımdaydı ve bir posterin neden bir polis operasyonunu tetiklediği anlaşılmıyor. Bu sadece acayip değil, polisin en sefil türden politikliği demek. Ayrıca polislerin sorguladığı kişinin motivasyonlarını uzakta aramaya gerek yok: Durumun yönetilmesinin aşırı zorluğu hesaba katıldığında dahi, kamu sahnemizde gerçekten aşırı bir yer işgal eden savsaklamalar, yön değiştirmeler, kaçınmalar bizi bezdirebiliyor. Daha az başarısızlık, arıza, noksan ve kararsızlık bekleyebilirdik. Ancak ne olmuş olursa olsun, bu poster hakkında kanunda hiçbir noksan yok ve bir tane icat etmemiz kabul edilemez.

Bu yüzden Toulouse'daki bir kolektif tarafından başlatılan protestoya katıldım. Despotik bir keyfiliğe dair ne kadar ince olursa olsun bir şüphenin şekillenmesine gerek yok. Bu zavallı operasyonu başlatanların kendi yerlerine konulacağını ummak istiyorum.

Bu, hâlihazırda kısıtlama yoluyla özgürlüklerinden mahrum bırakılmaktan şikayetçi olmak için beklemeyen telaşlı sesleri duyduğumuz için daha da gerekli. Bu söylemleri beslemek gerçekten faydalı değil –iki sebepten ötürü.

Birinci sebep teknik. Kısıtlama aleyhinde konuşanlar hiçbir güvenceleri olmayan kolektif bağışıklık stratejilerini talep ediyorlar– bu pandeminin çok sayıda biyolojik ve tıbbi yönünde de durum böyle. Aynı zamanda, vadeleri pek de uzun olmayan her türden insanı ölüme terk etmeyi tercih ediyor gibiler. İkisinin arasında, ölecekleri kesin olmayan, ciddi solunum zorluğu yaşayan insanlar için neyin uygun olduğunu çok iyi bilmiyoruz. Genel olarak, bu bakış açılarını yöneten ilke, uyum sağlanması gereken bir doğal düzenleme ilkesi. Sağlığın korunması talebi, yeni zorbalık şekillerine kapı açan modern bir gönüllü kölelik şekli.

Bu liberal düşünce, ekonomik liberalizmin bildiği zorluklara benzeyen zorluklarla karşılaşma riskine düçar. Zaten onunla aşikâr bir akrabalığa sahip. Nasıl ki ticaret için bir pazar varsa, hayat, hastalık, yaşlılık ve ölüm için de bir pazar var. Bırakalım müdahale edilmeyen özgür rekabet orada hüküm sürsün.

Sağlığın bir tüketim metaına ve uzun ömrün kendinde bir değere dönüşmeye eğilim gösterdiği bir ger-

çek. Bu sıklıkla, refahın faal hayatların parçası olan kaygısızlığa ve hatta risk almaya üstün tutulduğu hayat şekillerini ve kalitelerini kabul etmeye tekabül ediyor. Bu bir gerçek ama buna verilmesi gereken yanıt, toksiklikleri, zehirlenmeleri, otoimmün hastalıkları, tükenişleri[11] ve her türden viralliği çoğaltan tekno-ekonomik sistemlerin her yönden doğurduğu risklere tüm dünyayı maruz bırakmak değil.

Bu yüzden mevcut kriz basitçe sağlığa ait olmayıp ele geçirmelerimizin hiddetinin bir ürünü. Biz bunlar içinde kendimizi, nasıl dışarı çıkacağımızı bilmeyeceğimiz noktaya değin engellenmiş ve bataklığa saplanmış buluyoruz.

Bu bakımdan, özgürlükten yoksun bırakılma konusundaki sızlanmalar gülünç görünüyor çünkü sıradan özgürlüklerimiz –dolaşım ve ifade özgürlükleri gibi– sadece eko-teknik, demografik ve ideolojik zaruretlerimizin giderek daralan çerçevesinin içinde ortaya çıkıyor. Bu çerçeve bu denli dar çünkü her taraftan telafi etmek, onarmak, tedavi etmek gerekiyor ve bu esnada hiçbir tarih artık açılıyor gibi görünmüyor– ne nasıl zenginleşeceklerini bilmeyenler için ne de yoksullaşmaya zorlananlar için. Zira nihayetinde indirgendiğimiz şey bu.

Belki nihayet öznenin kendisi ve hakları üzerindeki bayağı özgürlüğü anlamında özgür olmadığımızı anlamaya hazırız– bazılarının piyasasına ve diğerlerinin kaprislerine boyun eğme hakkına indirgenen haklar. Her

---

11. Müellifin burada kullandığı *usure* kelimesi aynı zamanda "tefecilik" anlamına gelmektedir. (ç.n.)

şeyi sıfırdan icat etmeliyiz. Bizatihi haklarımızın, insanlığımızın ve "özgürlüğün" anlamını da içerecek biçimde.

Hiçbir felsefe, basitçe bireyin özerkliği anlamına gelen ve bir dünyadaki varoluşunun kayıt altına alınması anlamına gelmeyen bir özgürlüğü düşünmedi– bu dünya kendi kendinin ötesine sonsuz biçimde açıldı. Marx kendi zamanının dünyasının "ruhsuz" olduğunu söylüyordu. Bundan böyle sadece ruhsuz değiliz ama belki aynı zamanda "mekanik", enerjik, katotsal ve plazmatik bağlantılarımızdan başka bir bedeni olmayanlarız. Bugünün virüsü ve bizi ondan kurtaracak araçlar -tıbbi, ekonomik ve politik araçlar– bizi bekleyen şey göz önüne alındığında, bir geleceğimiz olması açısından büyük bir şey değil.

6

NEO-VİRALİZM

Bir süredir kısıtlama yanlışından şikâyet eden, gitgide daha da telaşlı olan sesler duyuluyor ve bize virüsü ve mevcut bağışıklıkları serbest bırakırsak daha düşük ekonomik bedelleri olan daha iyi bir sonuç elde edeceğimizi anlatıyorlar. [Onlara göre] insan kayıpları pandemiden önce programlanmış ölümlerin hafif bir hızlanmasıyla sınırlanacak.

Neo-viralizm olarak tavsif edebileceğimiz –çünkü ekonomik ve toplumsal neoliberalizmi sağlık alanında kopyalıyorlar– ideolojilerin her biri, bilginin ve tecrübenin önde gelen makamlarında bulunan herkesi taklit etmekten geri durmayan birtakım rakamlardan ve atıflardan oluşan bir cephaneye sahip. Ancak bu müzakere, sorumluluğun merkezinde yer alan herkesin cehaletine veya körlüğüne *peşinen* ikna olmuş olan neo-viralistleri

ilgilendirmiyor. Ayrıca bizim aksimize onlar bilginin iktidara teslim oluşundan bahsetmekten de çekinmiyorlar ve bu iktidar cahil veya Makyavelist bir şöhrete sahip. Diğerlerine, hepimize gelince, biz onlar için safdilleriz.

Ders vericilerin ortaya çıktığını görmek her zaman ilginç. Genelde onlar biraz geç gelirler ve tarihi yeniden yaparlar. Aslında her şeyi önceden, zaten biliyorlardı. Örneğin, yaşlıların bakım evlerindeki hayat koşullarının genellikle pek cazip olmadığını biliyorlardı. Bunu önceden biliyorlarsa neden bu vaziyeti değiştirmek için bilgilerini daha erken kullanmadılar? Şartlar ve tıbbi ve toplumsal düzenlemeyle bazen asli biçimde uzatılan hayatlar meselesi uzun zamandır tartışılıyor. Ben yaşlı insanların [dahi] bu soruyu sorduğunu daha önce duydum. Ayrıca neden daha hızlı ölmelerine izin verilmediğini sorduklarını da duydum.

Bununla beraber, 70 yaşın üzerindeki herkes, şu veya bu rahatsızlığa sahip olanlar dahi, âdeta ölü olmak zorunda değiller. Virüsle serbest ticaret hipotezinde, seçimi yapacak olan virüstür –70 yaşın altındakilerden bahsetmiyorum bile çünkü onlardan da bazıları aynı durumda. Korunmak için bazı araçlara sahip olmasaydık bu anlaşılacaktı. Tıbbi tekno-bilimimize ait olan fasit bir daire var. Nasıl tedavi edeceğimizi ne kadar iyi bilirsek, karmaşık ve isyankâr hastalıklar da o kadar çok ve işi doğaya bırakmamız o kadar az mümkün–doğanın genel anlamda ne kadar aciz bir durumda olduğu da pek bilinmiyor.

Ancak neo-viralistlerin [açıkça] söylemeden bahsettiği şey doğanın kendisi: Bilge bir doğal eğilim virüsü tasfiye etmeyi, faydasızları ve mutsuz yaşlıları tasfiye ederek

mümkün kılıyor. Bize âdeta bu şekilde türün güçlendirebileceği söyleniyor. İşte entelektüel açıdan dürüst olmayan ve politik ve ahlaki olarak şüpheli olan bu. Çünkü eğer sorun tekno-bilimimizde ve onun pratikteki sosyo-ekonomik koşullarındaysa, o hâlde sorun başka bir yerde. Bizatihi toplumun tasarımında, amaçlarında ve risklerinde.

Aynı şekilde, bu neo-viralistler ölüme tahammül etme kabiliyeti olmayan bir toplumu damgalarlarken bir zamanlar güçlü ve sonuçta canlı ilişkileri mümkün kılan doğal ve doğaüstü her şeyin ölümle yok olduğunu unutuyorlar. Tekno-bilim doğayı ve doğaüstünü çözündürdü. Pısırıklar olmadık: Aksine kadir-i mutlak olduğumuzu hayal etmeye başladık...

Bizi esir alan krizlerin bütünü –çok sayıda diğer unsura itibarla Covid-19 pandemisi sadece küçük bir etkidir–mevcut tüm doğal ve insani kuvvetlerin, kendinden ve kendi iktidarından başka bir amacı olmayan bir üretim görüşüyle özgürce kullanımının sınırsızca genişletilmesinden ileri geliyor. Virüs tam zamanında bize sınırların var olduğunu işaret etme noktasına geldi. Ama neo-viralistler bunu duymak için fazla sağır: Motorların gürültüsünden ve ağların çatırdamasından başka bir şey duymuyorlar. Aynı zamanda kibirliler, yeterlilikle dolular ve gerçeklik karmaşık ve inatçı olarak tecelli ettiğinde gerekli olan asgari basit tevazuu göstermekten yoksunlar.

Aslında, hepsi –silahları olmasa da– başka yerlerde kısıtlamaya karşı saldırı tüfekleri ve el bombaları ile alenen ortaya çıkanlar gibi davranıyorlar. Virüs karşısında gülmekten katılmak gerek. Ancak bundan ziyade ağla-

mak için sebepler var çünkü neo-viralizm hınçtan doğuyor ve hınca götürüyor. Çekingen dayanışmaların başlamasının ve yeni kipler üzerinden beliren toplumsal zaruretlerin intikamını almak istiyor. Bu kendi kendini enfekte eden dünyayı değiştirme yönündeki tüm hevesleri henüz birer yumurtayken durdurmak istiyor. Virüs de dâhil olmak üzere, serbest girişimin ve serbest ticaretin hiçbir surette tehlikeye atılmamasını istiyor. Bunun daireler çizmeye devam etmesini, bu sözde özgürlükleri berbat bir şekilde maskeleyen nihilizmde ve barbarlıkta kaybolmasını istiyor.

7

ÖZGÜRLÜĞÜ ÖZGÜRLEŞTİRMEK İÇİN

Viral pandemi tarafından dayatılan kısıtlama zaruretleri, jeopolitik ve ideolojik bölgelerde insan hakları olarak adlandırılan hakları talep eden çok sayıda protestoyu doğurdu. Elbette bu zaruretlerin kabul edilmesi ve hatta üstlenilmesi en çok paylaşılan tepkiler olmaktan uzak oldu ama sıklıkla sağlığı korumaya dair bir önlem kadar özgürlüklere yönelik bir saldırıyı tasavvur ettiği görünen bir pişmanlık zemini üzerinde oldular.

Toplum bağışıklığına dair az veya çok hipotetik model, seyahat etme ve buluşma özgürlüklerinin sınırlanmasını önleyecek bir çözüm olarak zikredildi. Hastaları ve ölmekte olanları ziyaret yasakları, özgürlükleri ihlal eden oldukça ağır önlemler olarak duyumsandı. Kontamine kişilerin izlenme ihtimalleri, birçok diğeri gibi özel

hayatın sınırsız biçimde kontrol edilmesine açık erişim olarak [algılanarak] korku kaynağı oldu. Okulların yeniden açılacağının ilan edilmesi derhâl kendini koruma özgürlüğü tarafından yönetilen muhalefetlerle karşılaştı: Hareket sebeplerinin dolaysız düzeni bu şekilde tersine döndürüldü ama derindeki sebep aynı kaldı: Her bireyin her koşul altındaki özgürlüğü.

Toplumumuz, en değerli metaı olarak –sağlık ve hayat ağır bir tehdit altında olmadığı sürece– bireysel özgürlüğü görüyor. Bu esasen, seyahat etme, buluşma, kendini ifade etme ve kendileri de özgürce kabul edilen yasal çerçevelerin içinde ortak hayatın yönetimine müdahil olma özgürlüğüne indirgeniyor.

Modern dünyanın bu kazanımları tartışılamaz. Bu dünyanın asli özelliklerinden birisi, iktidarın uygulanmasında kölelikten tanrısal haklara veya soya dayanan haklara dek özgürce razı olunmamış tüm otorite biçimlerini bertaraf etmiş olması.

Bu özgürlüğün uygulanması buna rağmen basit değil çünkü değindiğim gibi kısıtlamaları zorunlu kıldığı gibi da onlara karşı da çıkabilir. Ama önemli olan, çok iyi anladığımız üzere, her hâlükârda karar verenin bu özgür birey olması. Bu özgürlüğün ortak çıkarlar veya dayanışmalar gibi diğerlerinin özgürlüklerine taviz vererek onlarla uzlaşmak durumunda olması, her bireyin kendi rızasını gösterecek veya bunu yapmayı reddedecek durumda olmasını engellemiyor. Buna kanunu değiştirmek için elverişli anı beklemeyi kabul etmek de dâhil.

Her şekilde ve tüm düzlemlerde her reşit bireyin özgür muhakemesinin uygulanması mümkün olmalı (yasal

veya tıbbi yetersizlik hâli istisna ama bunun da dikkatli bir denetim üzerine tesis edilmesi ve sorgulanabilmesi gerekiyor). Bizim için tam bir muhakeme özgürlüğünden ve bundan doğan karar verme özgürlüğünden daha aşikâr bir şey yok.

Bu özgürlüğün güvence altına alınması ve korunması gerekiyor: Bu yüzden uygun olan tek toplumsal ve politik organizasyon şekli, kendilerine göre ortak varoluşun güvence altına alındığı kararlara herkesin özgür katılımından oluşan demokrasi. Böyle şekillendirilmiş cemiyet özgür bireylerin birlikte var olmalarına tekabül ediyor.

Yani öznelerin özgürlüğü bu özgürlüğün hem bireysel hem de kolektif hâkimiyetini belirliyor. Bu, özgürlüğün tek mümkün tanımına iyi yanıt veriyor: Sadece kendi kararına göre hareket etme kabiliyeti.

Öznenin kendi kararı [ilkesi], öznenin tam olarak kendi kendisine (ve ikincil olarak kendisine ait olanlara) bütünüyle sahip olması tarafından tesis edildiğini varsayıyor. Özgürlük teriminin muhtevası, bizim için sadece maddi ve toplumsal bağımsızlık düzeninden ibaret değil (atalarımız için durum böyleydi). Özgürlük öznenin kendisine özgü olan şey, öz yönetim kabiliyeti. Bir anlamda, özgürlüğün ve öznelliğin işteş ve birbirinin yerine geçebilir iki kavram olduğu söylenebilir. Öznelerin eşitliğine gelince, o tüm öznelerin birbirine denk ve dolayısıyla eşit biçimde özgür olması olgusuyla belirleniyor. Esas teşkil eden bu çifte varsayımın ötesine geçen her şey –dayanışma, kardeşlik ve iktidarın zorunlu münasebetleri gibi– ontolojik haysiyet noktasında ikincil ve daha aşağıda.

Bunların hepsini mükemmel biçimde biliyoruz: Bunlar dünyamızın sosyo-politik, etik ve sonuçta aynı zamanda metafizik mantığının aksiyomları. Aslında metafizik ilkeleri ve amaçları düşünmeyi içeriyor. İlkelere ve amaçlara dair diğer hiçbir tasavvur –dinî bir yasanın veya ne olursa olsun bir kaderin düzeninin tasavvuru– değindiğim aksiyomları karşılayamaz. Tek ilke özgürlük. Bu onun nihai erekliliğini de içerdiği anlamına geliyor. Özgür olmak için özgürüz. Kendi üzerine kurulu özgürlüğün amacı da kendisi.

İyi düşünüldüğünde, geriye kalan her şey sadece buna tâbi. Üretimler, mülkiyetler, eylemler ve eserler gerçekte kendisini olumlayan [hüküm süren] özgürlüğün marjinal sonuçlarından başka bir şey değil.

(Birçoklarının bu izlemden hoşnut olmadığından ve özgürlüğü kendi kendisinin amacı olmakla sınırlamayan bir varoluş anlamının sunulduğu dinî, estetik veya sembolik inanışların az ya da çok ateşli tarzları beslediğinden bihaber değilim. Bu inançlar tamamen anlaşılabilir duygusal beklentilere tâbi. Ancak onların inanışları tamamen özgürlüğün yerini alıyor –ve çatışma var– veya az ya da çok tutarlı düzenlemeler bir tarafında hukukun öznesinin diğer tarafında ötekinin sadık itaatinin olduğu çifte rejimde yaşamayı mümkün kılıyor.)

Bununla birlikte, değindiğim şekilde özgürlüğün saf tertibatının zorluklara düçar olduğunu da itiraf etmek gerekiyor. [Bunu söylerken] sadece zikrettiğim ikincil yönlerin tamamını, özgürlüğün özgürce uygulanmasını zorlaştıran ve hatta gölgeleyen tüm pratik veya duygusal olasılıkları düşünmüyorum.

Asli düzene ait iki düşünceyi düşünüyorum.

İlki özgürlüğün modern dünyadaki tarihiyle ilgili. İkincisi özgürlük fikrimizin bizatihi ontolojik içeriğiyle ilgili.

Tarihle başlayalım. Özgürlüğün modern [dünya tarafından] ele geçirilişinin –XVI. yüzyıldaki hümanizmden XX. yüzyıldaki demokrasiye dek götüren ele geçiriş– bu özgürlüğün en ağır sorgulanışlarıyla el ele gitmiş olması çok dikkat çekici ve şaşırtıcı.

Hümanizm ve demokrasi tarafından ilan edilen özgürlük tenkidinin devreye girmesi için uzun bir süre gerekmedi. Çok hızlı bir şekilde mülkiyet eşitsizliklerinin özgürlüğün eşitsizce kullanılmasına yol açtığı ve bu eşitsiz kullanımın özgürlüğün kendisini alçalttığı anlaşıldı. Bu özgürlüklerin en basiti ve en kaçınılmaz olanı olan maişet özgürlüğü, bazılarının bir iş piyasasında kendilerini satmalarından ve diğerlerinin bu piyasanın koşullarını egemen bir biçimde veya zorbalıkla düzenlemelerinden ötürü bir komediye benzedi. XIX. ve XX. yüzyıllardaki tüm emekçi kavgaları çalışma hakkına reel olan ve biçimsel olmayan bir muhteva verme zarureti tarafından yönlendirildi ki bunun kendisi de tüm diğer hakların uygulanabilmesi için bir koşuldu.

Ama bütün bunları unuttuk. Aslında, ortak özgürlüğü herkesin kendini gerçekleştirmesi olan –komünizmdeki gibi– bir toplumu iş üzerinden oluşturması gereken şey sadece başka bir bağımlılık biçimi üretti. Her yerde çalışma koşulları giderek daha karmaşık ve tekno-ekonomik mantığa daha bağımlı hâle geldi, öyle ki karar vericilerin özgürlüğüyle bu kararları uygulayanların bo-

yun eğmeleri arasındaki uçurum büyüdü. Bu sonuncular nüfusların büyük çoğunluğunu temsil ediyor– çalışmaktan ve dolayısıyla özgürlükten mahrum bırakılmış kişilerin önemli bir kısmını da kapsıyorlar.

Buna mukabil, çoğaltılmış tüketim mallarının tercih edilmesi biçiminde büyük özgürlük alanları açıldı. Maişet ve rahatlık araçlarına boş vakitler, kültürel mallar ve pasif, hatta bu aşırı bolluğun büyük gösterisine ve bizim ona olan kendi bağımlılığımıza bağımlı kılıcı emilimler olarak betimleyebileceğimiz şeyler de eklendi. Özgürlük, hâkim ve tatmin olma kapasitelerimizin imgelerinin tavsiye edilen kullanımı hâline geldi. En yaygın sinema filmlerinin büyük bir kısmı bundan başka bir içeriğe sahip değil. Başka bir deyişle, kendi kaderini tayin etme tasavvuru her yerde gerçek kendi kaderini tayin etmenin yerini alıyor.

Aslında biz modernitenin bu devasa illüzyonunun, tüm bağımlılıklarını aşmış bir insanlığın özgürleşmesi illüzyonunun bilincine [yeni yeni] varmaya başladık. Bu bilinç birçok işarette, özellikle gezegendeki hayat koşullarının derin yıkımlarında ve dönüşümlerinde yer alarak özgürlüğümüzü ne kadar kaybediyor olduğumuzu artık bilmemizde tezahür ediyor.

Ancak bu durumda "gerçek" –daha "doğal" ve daha "insani"– bir özgürlük illüzyonunun yenilenme riski büyük. Bu risk büyük çünkü özgürlük düşüncemizde dahi her zaman ilerleme kaydetmedik. Kendi kaderini tayin etme imgesi, problem onun içinde bulunsa dahi bizi büyülemeye devam ediyor.

Burada özgürlük fikrinin ontolojik içeriği olarak adlandırdığım şeye temas ediyoruz. Yani: Özgürlüğü tesis

eden şey nedir ve dolayısıyla özgürlükle donanmış varlığın asli özelliğini ne tesis ediyor?

Modern özgürlüğü doğuran tarihin ilerleyişinde hiçbir felsefenin ve hiçbir teolojinin insana özgürlüğü saf ve basit bir kendi kaderini tayin etme gücü atfetmemesi çok dikkat çekici. Bilakis. Locke'ta, Rousseau'da dahi buna rastlamıyoruz. Bununla ilgili çok sayıda düşüncenin hiçbir teferruatına girmeden tam ve bütünsel manada kendi kaderini tayin etmenin hiçbir zaman Tanrı veya Akıl, Ruh, Doğa veya Tarih olarak adlandırılan mükemmel bir varlık dışında başka bir şey için düşünülmediğini, ideal veya mutlak hâlini insanın kendisi oluştursa da insan için bunun düşünülmediğini söylemek mümkün. Belirli bir şekilde kültürümüz şizofren bir kültür oldu: Bir taraftan özgür olmamız gerekiyordu, diğer taraftan özgür olmadığımızı biliyorduk.

Bu aynı zamanda "özgürleşmeden", "bağımsızlaşmaktan" veya "erginleşmeden" bahsetmeyi bırakmayışımızın sebebi. Yani özgürlüğün ilksel yoksunluğunu varsayan operasyonlardan [bahsetmeyi bırakmayışımızın sebebi]. Ama bir çocuğun özgür ve sorumlu bir yetişkin olması mümkünse de, bir mahkûmun koşulsuzca serbest bırakılması mümkünse de ve bir zorbayı tahtından indirmek mümkünse de buna karşın kendi özerkliği olan mutlak bir öznenin ortaya çıkacağı kesin değil.

Böyle bir özne sadece tasavvurlarımızdaki üç formu tanıyor ve bu üçünden her biri özerkliğin sınırlanmasıyla sonuçlanıyor– dolayısıyla bir kendi kendini sınırlandırmayla.

Bunlardan ilki, daha kuvvetli olan ilk anlamıyla, bir toplum tarafından tanınan tüm kanunlardan ve kodlardan bütünüyle bağımsız olma ilkesini temsil eden sefahatinki [*libertinage*]. Sefih özerklik, sunabileceği tüm uçarılığın içinde istemenin veya dolaysız arzunun özerkliği. İmgesinin reddedilemez ayartısı, bu uçarılığın hiddetlenmesini ve kendi kendini yok etmesini engelleyemez– bu bir tükenme meselesi değil, bundan ziyade aşırılık yüzünden içe doğru patlama meselesi. Aslında, sefihe özgü olan, tüm özgülüğün dışına çıkma riskine girmesi.

İkincisi, Lacan'ın ortaya çıkardığı şekilde Kant ile Sade'ın ortaklığının temsil ettiği form. Bu, bir öznenin kendi kanunundan mutlak biçimde emin olması: Kant'ta evrensel bir rasyonaliteye, Sade'da ise daha az evrensel olmayan bir öznelliğe dayandırılıyor. İlki mutlak bir haysiyeti varsayarken ikincisi daha az mutlak olmayan bir zalimliği varsayıyor. Bu iki değerlilik bir iç tenakuza, hatta özgürlüğün kendi kendini istimlak ettirmesine [*auto-expropriation*] tekabül ediyor.

Üçüncü form, Marx'ın özgür emek olarak adlandırdığı şeyle, yani hem bireysel hem de toplumsal varlığın özgür üretimiyle kaim. Bu üretim ürünün tanımlanmasını varsayıyor. Yine de bu, Marx'ın özgür emeğin kendisinden başka bir şey olarak belirlemediği şeyin ta kendisi. Başka bir deyişle, özgürlük kendi üretimi hâline geliyor, önceden verilen bir özellik veya bir hak değil. O kendi eylemi– ama aynı zamanda aslında bir o kadar mutlak bir varlığın tam özerkliğini önvarsayıyor. Burada kendi kendisini kaybediyor çünkü kendi kendini yeniden üretmekten başka bir şey yapmıyor

yahut kendisini yeni mülkiyetlerin üretim kuvveti olmaya indirgiyor.

Bu noktada söylenmesi gereken, özgürlük tarafından gerektirilen özerkliğin kaçınılmaz biçimde, bunu söylemeye cüret edecek olursam, *oto*-matik olarak hariç tutuluyor gibi göründüğü.

Tam da bu bize bir ipucu veriyor. Hariç tutulan şey, kendi kaderini tayin etmenin bir varlığın özelliği olması. Ancak şüphesiz problemin konumunu birdenbire yanıltan şey tam da genel bir "özgü" varsayımı. İnsana özgü olanın ne olduğunu bilirsek, tam olarak kim olduğumu bilirsem, eğer bir halk kendi kökenine ve doğasına hâkim olursa– o hâlde özgürlüğün önceden bu özgülük tarafından engellendiği yahut fasit bir daireye indirgendiği kesin: "Özgür olmaya özgürüm". (Öte yandan bu fasit daire aynı zamanda kadir-i mutlak olarak hükmünü geçiren, yani kadir-i mutlak olma kudretine sahip bir tanrı [yanılgısı] tuzağına da düşürüyor.)

O hâlde özgüsüzlüğün tecrübesinden daha mahrem bir tecrübeye şüphesiz sahip değiliz. Ben kimim? Bu halk ne? İnsan ne? Kant bu üçlü soruya bir cevap olmadığını söylüyor. Bu sorunun kendisinin sorulamayacağı anlamına geliyor. Bu özle ilgili, doğanın kendisiyle ilgili bir soru değil.

[Kendine] özgü, otantik, orijinal, asli, yalın ve saf olan asla öyle değil çünkü her zaman kendini aramak, kurtarmak, *arındırmak* (bu kelimenin feci anlamları akla geliyor...) gerekiyor. Ve bir arınma veya saflaşma dâhilinde ötekini, özdeş olmayanı tasfiye ediyoruz.

Özgü olan hiçbir zaman, saf bir özgür varlık olarak dahi, önvarsayılmıyor. Bir mülkiyet anlamında bir özgülük değil. Benim özgürlüğüm bana ait değil, bundan ziyade henüz gelmemiş, henüz eylemde bulunmayan ve yaşadığım sürece henüz duyumsamadığım bir özgülüğün özgürce icat edilmesine ait olan benim. Ölümüm onu gerçekleştirmiyor: Sadece onun her zaman öteki [*autre*] olduğunu ve böyle denebilirse her zaman *dahası* [*outre*] olduğunu ortaya çıkarıyor. Tüm denizlerin deniz ötesine sahip oluşu, ses ötelerinin [ultrasonların] ses kayıtlarına ait oluşu gibi, sıradan dar özgülüklerimiz, metaımız ve haklarımız, her daim ötemizde olan şunun, bunun ya da falancanın özgülük-ötesine bağlanıyor.

Bu yüzden özgürlük, yararlandığım bir hakkın özgülüğü gibi hiçbir özgülüğe ve hiçbir basit kimliğe sahip değil –"özgürlüğüm", "özgür bir halk", "özgür bir eser", bunlar sadece özgürlüğün görmezden gelmek istediği, özgürlüğü iten ve sınırlayan her şeye karışmış bir biçimde mevcut– zaruretler, sınırlar, kütlelerin, ruhun, duyguların, ilişkilerin ve itkilerin ağırlığı.

Derrida'nın yazdığı gibi: "Özgürlük, onu alıkoyan şeyle, gömülmüş bir kökenden aldığı şeyle, merkezini ve yerini konumlandıran yer çekimiyle anlaşılır ve onlarla değiş tokuştadır."[12]

---

12. *L'Écriture et la différence*, Seuil, p. 101.

8

FAYDALI VE FAYDASIZ OLAN

İlginç bir fenomen: Felsefenin virüsle engellenip engellenmediği bana soruluyor. Bu soruyu doğuranın şu olduğunu anlıyorum: Bu düşünce üzerinden krizden çıkış beklentisi. Bunda yeni bir şey yok ama problemi çözecek olan şeyin teknik ve pratik bir önlemler bütünü olduğunun çok açık olduğu bir durumda eğlenceli hâle geliyor.

Felsefe hiçbir zaman bir bilgelik sanatı olmadı –düşünce egzersizi mecburen, ister hayatın zorluklarına ister ölümün açmazlarına ait olan gerçekliğe karşı hiddetlenmeden bazı kışkırtmaları iletmekten başka bir şey yapamasa da. Ancak felsefe hepsinden önce, gerçekliğinin tüm kavrayışlardan kaçtığı şeyin teşhisidir –veya daha net ifade edilecek olursa bu kaçışa dair bilgi veya teşhis sahibi

olunamayacağı gerçeğinin teşhisidir– ve aynı zamanda bizim gerçekten yöneldiğimiz şey odur veya onun üzerindendir, yani, insanlar veya konuşan hayvanlar olmak. Bu yönelme kadercilik anlamında bir kader değil, bir sevk, güdü veya itiliş oluşturur. Bu sevkin arkasında veya önünde aranmayacak hiçbir şey yoktur. İnsan maceraya atılan, riske giren hayvandır.

Derrida *destinerrance*'tan[13] bahsediyordu: Yanılgıya götüren istikamet. Yanılmak –izlenen yolların terk edilmesini varsayan– yolunu kaybetmek demek değil. Yanlış güzergâha gitmek değil, güzergâhsız veya nişanesiz bir mekânda ilerlemek. Ne bir inanca ne de bilge bir deneyime ait olanlar [güzergâhlar, nişaneler]. Bilakis, sadece meçhule değil aynı zamanda bilinemeze yollanmanın deneyimi.

Başından beri felsefe ihtiyatsızca bu *sevk*te. Kendi kendisini yaşatıyor, canlandırıyor, dizginlerinden kurtarıyor ve daha da uzağa sevk ediyor. Varlığın ötesine, bilginin ötesine, Tanrı'nın ötesine ve bütün ötelere akıyor. Bunun adı mutlak bilgi veya sonsuz dönüş, özgürlük, varoluş veya *destinerrance*– bu aynı şey, ama her zaman kimlikten ve özgülükten muaf bir şey anlamında.

---

13. Fransız filozof Jacques Derrida'ya ait olan ve hakkında çok sayıda felsefi metin yazılan bu kavramı Türkçeye çevirmek yerinde olmayacaktı. Sadece *destination* [varış yeri, istikamet] ve *errance* [başıboşluk, serserilik] kelimelerinin birleşiminden türetildiğini aktaralım. Aynı zamanda *errance* kelimesi "yanılmak" anlamına gelen *errer* kelimesiyle de akrabalık teşkil ediyor. Nancy kavrama dair kendi yorumlarını ilerleyen kısımlarda aktarıyor. (ç.n.)

Aynı zamanda, aynı şevk ile, aynı *sevk* kültürü, perspektiflerinin pek kaçmadığı ama bir başarı temsil ettiği varsayılan nesneleri, pratik üretimleri (makineler, süratler, mantıklar, sistemler) ortaya çıkaran bir ele geçirme girişimini konuşlandırdı. Aynı başıboşluk kuvvetlerle karşılaşarak onları kullandı, sonra yenilerini üretti. Çakmaktaşları yontuldu sonra kemerler eğildi, daha sonra bazı karışımların patlayıcı özellikleri keşfedildi. Hükmetmek istendi, kendini korumak veya ele geçirmek için.

Ama aynı zamanda hükmetmek için hükmetmek istendi, tıpkı istencin kendisinin istenmesi gibi, böylelikle yavaş yavaş, şüphesiz Kant'tan itibaren onu keşfettik. Yani, "istencin artık sadece çeşitli ihtimaller arasında karar verme ihtimalini temsil etmediği, ama bu temsilleri yoluyla bu temsillerin gerçekliğinin sebebi olma yetisini kaybettiği" andan itibaren. Eylemenin [gerçekleştirmenin] iktidarı veya *üretim*in iktidarı böylece manidar olarak insanın ayırıcı işareti hâline geldi.

Marx (*Kapital*'de) şöyle yazıyor: "Pek tabii en kötü mimarı en uzman arıdan farklı kılan şey, hücreyi kovandan önce kafasında inşa etmesidir. Çalışmanın ulaştığı sonuç çalışanın tahayyülünde ideal olarak önceden vardır. Sadece doğal malzemelerde bir biçim değişikliği gerçekleştirmekle kalmaz; aynı anda orada, bilincinde olduğu, kendi eylem kipini kanun olarak belirleyen ve istencini ona boyun eğdirmesinin gerektiği kendi özgü hedefini gerçekleştirir."

Marx'ın bu satırlarında yer aldığı üzere istenç eğer boyun eğiyorsa da, bu boyun eğiş, "bilinçte" işlenmiş

bir kanunadır, Rousseau'nun yazdığı ve Spinoza'nın sadece Tanrı'nın öznesinde belirlediği üzere kendimizi adadığımız bu kanuna boyun eğiş özgürlüğün kendisidir. Modern istenç, sadece nesnelerin bolluğunun değil, ama aynı zamanda öznenin fikrî ve tahayyülî iktidarının kendi kendini üretmesine –-hatta yaratmasına– denk hâle geldi.

Felsefe bir asırdan beri bu "özne" kavramının etrafında çok çalıştı. Karmaşıklığı, bir tözün statikliğine karşıt olan ama tüm temellerden yoksun kalmaya itilmiş dinamik karakteri, bir taraftan bilinçdışı, diğer taraftan kitle veya yığın, üçüncü bir taraftan mit veya yapı olarak adlandırılmış olan öznel öncesi, yarı-öznel ve öznel sonrası kuvvetlerin devasa karşılıklı bağlantılarına açık olan kırılganlığı, bütün bunlar kavramı daha kaypak kılmaya katkıda bulundu.

Gitgide artan bir şekilde, "özne" olarak varsayılan şeyin yerini alanın *proje*[14] olduğu ve projenin –Bataille'ın düşündüğü şekilde– bir "anlam ötesinin" anlamı olan, [yani] Marx'ın "genel denklik", Bataille'ın "homojen olan" olarak adlandırdığı şeye boyun eğmeyi reddeden bir asli tamamlanmama anlamı olan "egemenliğe" karşı çıktığı belirginleşti. Her zaman nihai bir varış yeri tarafından yeniden başlatılan bir ereklilik –ağzı-

---

14. Müellifin burada kullandığı ve italik vurguyla belirttiği *projet* kelimesi Fransızcada "proje, tasarı, tasavvur, izdüşüm, yansıtma" gibi anlamlara ve anlam akrabalıklarına sahiptir. Vurgudan ve bağlamdan anlaşıldığı kadarıyla müellif kelimenin çok anlamlılığından yararlanmaktadır. Bu sebeple "proje" karşılığını uygun gördük. (ç.n.)

na kadar doldurulmuş toplum, tamamlanmış insanlık– yerine belki Deleuzecü imge üzerinden "kaçış hatları" olarak da adlandırılabilecek *destinerrance*'ın koyulması gerekiyordu. Paralel olarak, Lacan'la birlikte psikanaliz, toplumsal normalleşme projesiyle ihtimal dışı bir maceranın anlatılma riski arasındaki uçurumu derinleştiriyordu.

Elbette hiçbir zaman bir karşı-projeye (bunun fikri bile mütenakız olurdu) mahal vermeyen bütün bunlar, basitçe *faydasızın bölümü* [*rolü*] olarak adlandırılabilecek şeyi bulma veya kurtarma gerekliliğini sezen bir zamanın manevi mayasını teşkil etti.

Paradoks aynı zamanda –elli yıldır– dünyayı yeniden kaplama aşamasında olan medeniyet modelinin yeni faydalar yaratmayı bırakmamasında. Bir taraftan teknik ilerleme her seferinde işlev göstermesi için faydalı aletler üretirken, diğer taraftan dünya nüfusunun ve iletişimlerin genişlemesi tüm bu faydaya erişimi katlanarak büyüyen bir şekilde arzu edilir kılıyordu. Ama bizatihi bu arzu bir taraftan onu üretenlerin sınırlı sayısı sebebiyle faydalı zenginliğin istifçiliğine toslarken diğer taraftan faydalı üretimin ateşi tarafından döllenen iklimsel, enerjik ve varoluşsal ciddi düzensizliklere tosluyor.

Sonuç, projesinin çözülemez, hatta feci, öznesinin hayalî (mutlak hakların veya hoyrat inançların öznesi), nesnelerinin faydasız olmaya eğilim gösterdiği bir dünya. Tüm bu makine sadece kendi üzerine kapanmış faydası sayesinde mükemmel bir biçimde işlemediği sürece...

Bu şekilde özet biçiminde değindiğim her şeye dair, viral pandemi –onu çevreleyen tüm yeni önlemler, tartışmalar, tenakuzlar, kararsızlıklar ile birlikte– bir çeşit [görüntüyü] büyütücü ayna sağlıyor. Virüs yeni ama bu krizdeki diğer hiçbir şey yenilikçi değil. Virüsün yayılması, zaten uzun zamandır mecazi olarak "viral" olarak adlandırdığımız diğer yayılmalara benzer biçimde işlev görüyor. Mücadele kabiliyetleri ve kiplikleri, bunları faaliyete geçiren politik ve tekno-bilimsel güçlerin kabiliyetlerini ve ideolojilerini iyi yansıtıyor, kuvvetlerimiz ve zayıflıklarımız kendi rollerini oynuyor.

Bununla beraber yeni olan bir şey var, o da korku. Özellikle sinsi görünen bir bulaşmadan; 65 yaş altındakilerde çok ciddi zararlara yol açmadığı besbelli olan (koruma stratejilerini zorlaştıran bir durum) ama endemik şekilde, sıklıkla belirtisiz [asemptomatik] şekiller altındaki tehdidi az olmayan vb. yeterince kavranamayan bir hastalıktan korkuyoruz. Buraya dek korku nispeten, ilkesel olarak daha iyi önlem alınabilen hastalıklar, kriminal ihtimaller veya saldırılar alanlarıyla sınırlanıyordu. Ancak bu, ilave bir kaygıyı besleyen jestler ve yatkınlıklarla tezahür eden yaygın bir korku değildi. Örneğin hijyenik maskeler bir koruma işareti ve aynı zamanda tedirgin edici bir işaret. Sanki cerrahi maske takanlar birer komplocu veya haydutmuş gibi.

Bu korkuda çocuksu bir şey var. Çocuksu olan dürtüseldir ve kendisini ifade etmeyi bilmez. Aslında, kendi kendimizden, bilinmeyen her şeyden ve bizi çevreleyen tüm belirsizliklerden korkuyoruz. Kadim toplumların korkuyu, topluma, beslenmeye, iklime ve sağlı-

ğa dair güvensizliği hangi noktaya dek tanıdığını tamamen unutuyoruz. Korkunun [eskiden] başka adları vardı: Dehşet, gerilim, gerçek veya hayalî olan feci tehlikeler karşısındaki ürperti, kaygı, alarm, yakın tehlikeleri düşünerek titreme, tedirginlik, tasalanma, iktidarlarla ve kuvvetlerle bağlantılı olan kalıcı tehditlerden çekinme.

Tam da tüm dünya korku içinde yaşadığı için "korkusuzca cesur" modeli bu kadar önemli oldu. Kuşkusuz tüm hayat, öldürülme veya ondan daha karmaşık olan kendini öldürme korkusunu barındırıyor. Felsefe korkudan muaf değil: Güvencesizlik korkusu tarafından şekillendirildi. Ancak felsefe bu korkudan bir hayret, derin bir kafa karışıklığı çıkarıyor. Aslında tüm felsefe ölüm korkusundan ileri geliyor. Ve bu korkunun kendisi de dinî garantilerin yokluğundan geliyor. Ve bu yoksunluk toplumlarımızı tesis eden şey: Ancak bu kendimizi bilmemiz ve aslında ölüme maruz bırakıldığımızı düşünmemiz gerektiği anlamına geliyor. Yani anlamın tamamlanmamasına maruz bırakılmamız.

Ancak bir ekin serpildiğinde, bir çocuk büyüdüğünde, bir ilişki kurulduğunda –toplumsal ilişki, dostluk ilişkisi, aşk ilişkisi– ne tamamlanmış oluyor? Hiçbir şey? "Hiçbir şey" asla nihai amaç durumunda değildir– veya bir hayatın kesintiye uğramasıdır. Ama bu güzel bir şey– bir cinayet sebebiyle olmadığı sürece. Bu güzel bir şey çünkü şu veya bu şekilde hayat kendi kendisiyle bağdaşıyor: Korkusunun kıyısında kendisini askıya alıyor. Kendisini kaybediyor; bu gerçek ve diğerlerinin tesel-

lisi mümkün değil. Ama kendi kendisini selamlıyor ve kendi kendisine "elveda"[15] diyor.

Aslında bu temel anlam tamamlanmamasının anlamına sahibiz. Hayatın ataletin muhafaza edilmesi demek olmadığını, bir varoluş riski olduğunu çok iyi anlıyoruz. Buna karşın, tahammül edemediğimiz şey, yüksek netlikteki konfor, hâkimiyete dayanan güvenceler, bilgiler ve kabiliyetler vaatlerinin, bazılarına tahsis edilmiş ve çok sayıda insan için zararlı olan bir güce boyun eğdirilmiş bir insanlık geliştirmeleri. Ruhtan, anlamdan mahrum bırakılmış, yine de anlamı kendinde taşıyan bir insanlık: Varoluşun, kendi kendisine, kendi talihine ve kendi türüne maruz bırakılmış anlamı– ancak hesaplama makinelerinin çeteleri tarafından istismar edilmiş değil. Zira bu makineler hayatlarımızı hesaplama iddiasındalar ama biz varoluşlarımızın hesaplanamaz olduğunu biliyoruz.

Conrad Aiken ile birlikte şunları söyleyebilmemiz gerekiyor:

Ve burada eşyanın kataloğunu gördük–
Hepsi arafın girdabına yakalanmış,
Merkezleri bir, döne döne sonuna dek huninin,
Sayısız, ve manasız, ve amaçsız;
Ancak amaçsızlık bir isim taşıyor,
Manasızlığın bir kalp atışı var, ve

---

15. Müellifin kullandığı *adieu* sözcüğü "Tanrı" anlamına gelen *Dieu* kelimesini barındırdığı için, dilimizdeki "Allah'a ısmarladık" kalıbı da buraya uygun düşmektedir. (ç.n.)

Sayısızlık yıldızlardan bir pelerin giymiş.[16]

And here have seen the catalogue things –
All in the maelstrom of the limbo caught,
And whirled concentric to the funnel's end,
Sans number, and sans meaning, and sans purpose;
Save that the lack of purpose bears a name
The lack of meaning has a heart-beat, and
The lack of number wears a cloak of stars.

16. Bkz: CA–Poems–Docshare. tips

9

HÂLÂ AŞIRI İNSANİ

Bir sonuca varmak mümkün mü? Elbette son noktayı koymak değil ama viral okyanusa doğru seyrederken bazı nişaneler saptamak? Bu okyanus aynı zamanda bir söylem okyanusu oldu, tüm salgınlara eşlik eden laf kalabalığı bizi de ele geçirmekten geri durmadı. Bu oldukça yoğun laf kalabalığı, "felsefe" kelimesi üzüm asmalarının burgularına veya tıslayan bir yılanın oluşturduğu halkalara benzeyene dek fır fır dönüyor, kıvrılıyor. Bu [durum] insani, aşırı insani –ama belki de kendi kendimizi daha iyi anlamamız için biraz aşırı insani olmamız gerekiyor.

Durum bu mu? Girdap dikkate değer bazı tuhaf nesneleri dışarı mı fırlattı? Ben buna inanıyorum. Keşifler bir kenara, bana uzun yolculuğumuzun devamı-

na dair bazı işaretleri, bazı yol göstericileri saptayabiliriz gibi geliyor.

Bunlardan aşağıdaki başlıklar altında toplanabilecek beş tane var: 1. Tecrübe; 2. Kendi kendine yetme; 3. Biyo-kültür; 4. Eşitlik; 5. Mesele.

Tecrübe. Bir tecrübe edindik, hâlâ edinmekteyiz. Yani benzersiz bir gerçekliğin deneyimlenmesi. Tam olarak benzeri görülmemiş olan, âdeta küresel ve özellikle kurnaz, karmaşık ve değişken bir salgın fenomeni. Tüm tecrübe bir kesinsizliğin tecrübesi. Kesinlik, kendisi içinde ve kendisinden emin bilgi, Kartezyen gerçekliğin ayırıcı vasfı. Münhasıran Fransız olmaktan uzak, bu kesinlik epistemik, bilimsel, teknik, toplumsal, politik ve neredeyse kültürel tasavvurlarımızın tamamını düzenliyor. Yani deneyin nesnesi, emin olduklarımızın ve güven duyduklarımızın bütününün teşkil ettiği düzen. Bu sebeple, gerçekten bir tecrübe ediniyoruz (bir deneye tâbi tutuluyoruz): Programlanışımızın dışına itiliyoruz.

Bu yeni değil, kesinsizlik on yıllardır söz konusu, dünyanın yüzü durmaksızın değişiyor, tökezlemelerimiz ve felaketlerimiz bizi her seferinde daha da hazırlıksız yakalıyor. Ama politik, ekolojik, göçle ilgili ve finansal işaretler, emsalsizliğin azgınlığıyla donanmış küçücük bir parazitin deneyiminin kudretine yaklaşmıyordu. Emsalsizliği aslında zaten çok sık duymuştuk ama onu algılamamıştık veya kabul etmemiştik. Tecrübe bizi onu kabul etmeye zorluyor.

Bir tecrübe edinmek her daim kaybolmak demek. Hâkimiyeti kaybediyoruz. Bir anlamda aslında hiçbir zaman kendi tecrübemizin öznesi olmadık. Yeni bir öz-

neyi ortaya çıkaran şey daha ziyade tecrübe. Başka bir "bizi" doğurmada. Bir tecrübe ya bizi aşar ya da bizden taşar, aksi hâlde bir tecrübe değildir. Nesnesine öznesiyle yanaşır. Bir tecrübeyi anlamak, teşhis etmek, onu bir deney programıyla bütünleştirmektir ve bu çok farklı bir şeydir. Bir programımız olmadan, tanım itibariyle çok pahalı ve değeri kendinde olan "hesaplanamaz olana" mutlak biçimde temas ediyoruz.

Öz yeterlilik. Kesinlik ve eminlik hissimiz ile birlikte öz yeterlilik hissimizin sarsıldığını duyumsamamız şaşırtıcı değil. Bireyin, grubun, devletin veya falanca uluslararası kurumun, bilimsel veya ahlaki otoritelerin öz yeterliliği [söz konusu olan]. Her hâlükârda bir karşılıklı bağımlılık yeniden canlandı: Dayanışmaya olduğu gibi salgına, karşılıklı ihtimama olduğu gibi mesafeyi korumaya, her şeyi yeniden icat ettirebilecek anarşiye olduğu gibi kurallara uyan bağlılığa dair karşılıklı bağımlılık.

Öz yeterliliğin bu istikrarsızlaştırılmasındaki nişaneyi en ciddi hâle getiren şey "oto-"[17] motifi. Sadece otomobil dahi –arızalanması ve [kaza durumlarında] kriz oluşturması, müthiş dönüşümü ve toplumsal rolü ile– bu motifin çok somut bir amblemi olabilir. Oto-, yani

---

17. Eski Yunanca kökenli, Batı dillerine de geçmiş olan *autos*, "kendiliğinden", "kendinden" anlamına gelen bir kelimedir. Ön ek olarak da kullanılmaktadır. Örneğin "otomobil", "kendi kendine hareket eden" anlamına gelmektedir. Yine "öz yeterlilik" Fransızcada *autosuffisance* olarak ifade edilmektedir. Müellif bu kısımdaki düşünceleri bu etimolojik bağlantılar üzerine inşa etmektedir. (ç.n.)

"kendi kendine" (yine önemli bir Kartezyen motif), otonom irade, öz bilinç, kendi kendini yönetme, otomasyon, egemen öz yeterlilik, [bunların her biri] Batılı-küresel, teknolojik ve kendi kendini demokratik ilan etmiş kalenin çarpıcı zaviyelerini belirliyor.

Bugün aynı anda hem çatlayan hem de kendisini yeniden şekillendiren şey de bu kale. Bütünsel bir insan bekleniyorken bir insandışılığın veya en azından öz yeterlilik kapasitesi hakkındaki ağır bir endişenin bütünselleştirdiği bir çokluğa ulaşıldı. Neresinden tutarsak tutalım, bu çokluk aşırı [fazla] veya aşırı az: Aşırı malumat sahibi ve aşırı az bilgi sahibi, sayıca aşırı çok ve aşırı az bir arada, aşırı güçlü ve aşırı az muktedir. Her şeyden önde aşırı otonom ve aşırı az öz düzenlemeli.

Öz yeterlilik –Descartes ve hatta Hegel dahi hiçbir filozofun yüklenmediği ve Nietzsche'den bu yana tüm düşüncenin dava konusu ettiği [sorguladığı] şey– modernitenin iteledigi şey olabilir. "Kendini bil"den (Sokrates) "kendini etkile"ye (Schlegel) koşan, "aynı"nın [kendinin, kendiliğin] her zaman bir öteki olduğunu unutturan müphemlik. Bu yüzden diğerkâmlık çağrıları verimsiz: Dışarıdaki, dıştan gelen bir ötekini zikrediyorlar. Oysa bir kimliğin yapısını ve enerjisini oluşturan şey içten gelen bir ötekilik– ister bir kişi, ister bir halk veya isterse insan türü söz konusu olsun.

"Oto-" ile dava konusu edilen genel anlamda "yeterlilik"tir: Sahip oldukları her zaman aşırı fazla ve aşırı az olan, var olmakla yetinmek yerine dönüşen, arzulayan ve ölen –yani yaşayan ve var olan– için ne yeterli –tatmin edici, tamamlayıcı– olabilir ki?

Biyo-kültür. Bu kavramla laboratuvarda yaşayan dokuların incelenmesini değil, kavramın yarısını teşkil eden "biyo"nun üzerinde ışıldadığı kültürümüzü anlıyorum. Ona "organik yaşam" anlamını vererek (Atina'daki "hayatın idaresi" anlamının yerine); bütün canlıları kırılganlaştırdıktan sonra onu endişelerimizin merkezine yerleştirdik. "Biyo" muhafaza edilmesi, kendisine özen gösterilmesi, işlenmesi gereken bir şey oldu– ve belirli bir nüfusun üretimsel verimlilik koşullarının hesaplanmasını damgalayıcı bir terim olan "biyo-politika" tarafından ona yöneltilen tehditleri gereğinden fazla büyüttük. Oysa işte pandemi kamu sağlığı idaresinin (ister otokratik olsun ister özgürlükçü, bu bakımdan pek önemi yok) ve böylece prensipte *toplumsal hayat ve dolayısıyla bireysel hayat koşullarının bütününün* altını çiziyor. Biyo-politika –zaten şüpheli bir kavram– takla attı, böylece meseleyi daha açık görmek mümkün oldu.

Bir anlamda, bu tersine döndürüş zaten eski olan bir hareketi, asimptotu –şaşırtıcı olmayacak biçimde– insan hayatının sınırlandırılmamış bir "öz idamesi" olan bir sağlık idealine doğru kavuşturmaktan başka bir şey yapmıyor (bu ayrıca diğer hayatların tâbi kılındığı koşullardan farklılaşacaktır). O hâlde kendimize, dört başı mamur bir demokrasi beklentisini bundan sonra biyolojist bir politika dâhilinde mi devam ettireceğimizi sorabiliriz. Bir hayat ve bakım politikası, Aristoteles'in kente hedef olarak gösterdiği "iyi yaşamaya" (*eu zén*) yanıt verecek midir?

İyi biliyoruz ki hayır: Pandemi bize bireysel veya kolektif bir hayatın iyi olarak tanımlanmasının virüsün önlenmesiyle mümkün olmadığını gösteriyor. *Bio*, *eu zén*

için yeterli değil. Ama aynı zamanda üretim ve tüketim spirali tarafından ele geçirilmeyi reddetsek dahi, bize yine de "iyi yaşamayı" yeniden tanımlamamız buyuruluyor ve bu [yeniden tanımlama], ölümü, hastalığı ve genel anlamda hayatın içten gelen (hâlâ orada olan) bir kısmını teşkil eden kazayı ve öngörülemez olanı önleyemiyor. Başka bir deyişle, toplumumuz artık "başka bir hayat" tasavvurunu taşımadığı için, hayatı *bio*'nun ötesinde düşünmemiz gerekiyor. Derrida'nın "hayatta kalmak"[18] kelimesinin çok anlamlılığına işaret ederken kast ettiği şeyle boğuşmamız gerekiyor.

Yani mesele aynı zamanda gitgide daha çok politika; en azından bu kelimeyi, artık hükûmet etmekle var olmak arasında bir ayırım yapmadan müphem bir anlamsal bütünselliği adlandırarak suistimal etmekten vazgeçmemiz hâlinde.

Bios, polis, hayat ve kent en opak imleyicilerimiz hâline geldi –ve hiçbir algoritma onlardan yeni anlamlar üretmeyecektir. Köhne Yunancamızdan başka bir dili konuşmamız gerekecek.

Eşitlik. Buraya kadarki her şey bu noktaya ulaştırıyor. Otonomimizin ve hayatımızın sınırlarına ulaştığımız bir tecrübeye itilmiş olarak kendimizi eşitlikle de karşı karşıya buluyoruz. Bazılarımızın sahip olduğuna inandığı bu eşitlik gerçekte, her bakımdan ve her yan-

---

18. Müellif burada Fransızcada "hayatta kalmak" anlamına gelen *survivre* kelimesini *sur-vivre* olarak bölmektedir. Bölündüğü zaman *sur-vivre* "hayatın üzerinde" anlamına gelmektedir. (ç.n.)

dan, şiddetli biçimde hasar almaktan kurtulamıyor. Öte yandan özgürlükle ilişkili tepkiler –[örneğin] basit gezinme özgürlüğümüz– gelişmiş ülkelerde özellikle sağlığın korunması ve toplumsal korunma hususundaki eşitsizliklere dair yapılan tespitlerden çok daha canlı oldu. Balibar tarafından önerilen "eşit-özgürlük" [*égaliberté*][19] kavramı asla talep edilmedi.

Oysa eşitsizliğin hiçbir zaman bu denli ayan beyan olmadığını aşırı iyi biliyoruz. Yani eşitsizlik hiçbir zaman bu denli yoğun ve aynı zamanda bu denli dayanılmaz olmadı. Zira bir zamanlar toplumsal hiyerarşilerle bütünleşmiş eşitsizlikler vardı ve reel, sembolik ve hayali tekno-finansal aşamalar bunları yerinden etmedi–bilakis.

Medeniyetimiz prensipte, insan hayatlarının eşit değeri (veya onuru) üzerine kurulu olduğunu varsaydığı (burada öteki hayatlar meselesini, elbette gerekli olsa da, bir kenara bırakıyorum) bir eşitlik konuşlandırıyor. Özetle eşitliği otomatik olarak sağlayan şey hayat. "İnsanlar özgür ve eşit doğar." diyor 1789 [İnsan ve Yurttaş Hakları] Bildirisi. "Doğmak" fiili burada kayda değer bir yük taşıyor. Doğmak bir eylem midir yoksa biyolojik bir operasyon mudur? Yahut, riskleri nelerdir? Daha fazla bunların üzerinde durmayacağım –aynı soruların ölmek hususunda da sorulduğuna dikkat çekmeyi ihmal etmeden.

Bugün bir şey apaçık hâle geliyor: Bizi eşit yapan şeyin ne olduğunu bilmiyoruz. Bu yüzden çok sık olarak eşitliğimizi ilan etmekle veya "daha iyi bir dünya"-

---

19. *Égalité* (eşitlik) ve *liberté* (özgürlük) kelimelerinin birleştirilmesiyle türetilen bir kavram. (ç.n.)

ya yansıtmakla yetiniyoruz. Ancak gerçekteki eşitsizlik bizi cevap vermeyi ertelememeye zorlama aşamasında. Sınıf kavgası şemasına artık tam olarak tekabül etmeyen şey bir o kadar güçlü bir baskı tarafından itiliyor: Varlık sebebimiz doğmak ve ölmek ise, mal, iktidar ve bilgi edinmek değilse, "hayatın lanetlilerinin" (ve dolayısıyla lanetlilerin hayatının) var olması için hiçbir sebep yok. Dahası: Yaşama sebebimiz, Angelius Silesius'un gülünün ömrüyle mukayese edilebilir şekilde, yaşamaktan-fazlasının nedensizliğinden başka bir yerde bulunamıyorsa: "Gülün bir nedeni yoktur / Açar çünkü açar / Kendisi hakkında endişelenmez / Görülmeyi beklemez."

Tam da bu çok insani değil mi? Aşırı insani? Ama doğmanın ve ölmenin, belirmenin ve yok olmanın ölçüsünü kim verebilir?

Mesele. Kısa tutmak istiyorum, meseleyi saptamaktan başka bir şey söz konusu değil. Aslında bu boyutsuz bir mesele. Sadece bir taşma, ters yüz etme veya devrim noktası.

"Nedensizlik"ten bir medeniyet ölçüsü çıkarabilir miyiz? Eğer çıkaramazsak, zaten sallantıda olan gidişatımızdan çok uzağa gitmekte olduğumuz kesin değil. Geriye kalan her şey viral kargaşa.

Acaba "neden"den geçmek için aşırı insani olabilir miyiz? Ancak nihayetinde gündelik yaşantılarımızı yaşarken karanlık, kafası karışık bir biçimde zaten anladığımız şey bu değil mi? Spontane biçimde, bilinçsizce, "nedensiz"in tüm nedenlerden [akledişlerden] daha güçlü, daha yoğun olduğunu biliyoruz. Bir çiçeğin açması, bir tebessüm veya bir şarkı gibi.

EKLER

NICOLAS DUTENT İLE SÖYLEŞİ

Cemiyetten anlama, demokrasi, din, dinleme dâhil çok sayıda felsefi nesneniz arasında dokunmak var. Filozof, eğer hâlâ düşünülebilirse, dokunmanın neredeyse imkânsız kılındığı bu döneme nasıl tepki veriyor? Şaşkınlığımız, kısmen de olsa, bu yoksunluktan ileri gelmiyor mu?

Bana öyle görünmüyor. Öncelikle eğer bir tarafta şaşkınlaştırıldıysak, diğer birçok tarafta uyarılmış, uyandırılmış, alarma geçirilmiş ve seferber edilmiş bulunuyoruz. Her hâlükârda dokunma sebebiyle değil, çünkü bilakis temaslar, mesajlar, çağrılar, öneriler ve davetlerin âdeta viral bir yaygınlaşması söz konusu... Evimdeki komşularımdan arkadaşlarıma veya en uzak ülkelerdeki tanımadıklarıma kadar bir karınca yuvası gibi ya da bir arı kovanındaki coşku gibi.

Elbette mahrumiyet var ama her zamanki gibi mahrumiyet, mahrum bırakılan şeyin özelliklerinin ortaya çıkmasını sağlıyor. Birbirimize dokunamıyoruz ve bu ayrılığa daha da fazla ve daha da iyi dokunuyoruz.

Muhtelif eserlerinizde özetlediğiniz üzere beden "teslim olduğumuz yer". "Açık mekânlar" olarak da adlandırılan bu "varlık yerleri" kısıtlanmayı bir fırsat olarak mı yoksa bir tehdit olarak mı yaşamalı?

Önceki cevabıma dönüyorum: Ayrılık her zaman var, sadece dokunduğumuz şeyden değil, aynı zamanda kendisiyle dokunduğumuz şeyden. Dokunmak asgari mesafe demek ve mesafenin kaldırılması demek değil. Kısıtlamadan tedirginlik duymak elbette doğal bir tepki ve temaslara ve mevcudiyetlere yeniden kavuşmayı istemek gerekiyor. Ama birisinin mevcudiyeti, benden bir metreden daha yakında konumlanması demek değil! Mevcudiyet asli olarak bir yaklaşımda veya bir gelişte ortaya çıkar. Bir harekettir, bir önünde-olmak veya yanında-olmak (*praesentia*).[20]

Ama aynı zamanda kısıtlama toplumsal farkların ortaya çıkmasını sağlıyor. Eğer birkaç bin insanın gıda temini adına tek bir süpermarkete sahip olduğu bir kent-

20. Batı dillerine *presence* (İng.), *présence* (Fr.), *Präsenz* (Alm.) olarak geçen Latince *praesentia* kelimesi etimolojik olarak *praeesse* fiilinden türemektedir. Bu sözcük "önünde" anlamına gelen *prae* ve "olmak" anlamına gelen *esse* kelimelerinin birleşimiyle ortaya çıkmaktadır. Kelimenin anlamları arasında "mevcudiyet, bir yerde bulunma anlamındaki 'huzur' ve şimdiki zaman" yer almaktadır. (ç.n.)

te oturuyorsak, taşınmalar ve alışverişler, komşu caddelerin kesişme yerinde fırın haricinde bir mahalle bakkalınızın ve bir marketinizin olmasından daha zahmetli ve zordur. Geniş bir apartman dairesinde 6 yaşında bir çocuksanız veya 15 yaşında bir ergenseniz sosyal konuttaki bir gencin durumundan uzaksınızdır. Mahallenize, okulunuza, öğretmenlerinizin formasyonuna ve ailelerinizin enformatik ekipmanlarına göre ya iyi organize edilmiş bir uzaktan öğretim imkânına sahip olursunuz ya da hiçbir şeyiniz olmaz. Örnekleri çoğaltmak gerekiyor.

Bu, pandeminin toplumsal, ekonomik ve ulusal uçurumları ve ayrımları yeniden ürettiği anlamına geliyor. Kısıtlama –bu konuda kalacak olursak– zaten alışılmış konutlarda dört duvar arasında yaşamaya çok alışmış bir nüfus ile sokakta, pazarda veya meydanda, kafede, çetede, her şeyden önce dışarıda yaşamaya alışmış olanlar için aynı anlama gelmiyor.

***Marquage Manquant*'ta (Venterniers) özellikle, felsefi bir eksikliği, deriyi görünür kılıyorsunuz. Deri, dünyayla ilk temas, bize ne diyor?**

Derilerimizin dokunulmaya maruz bırakıldığı durumlar için yapılmış analizleri tekrar ele alma zamanı değil– bu, onların rollerinden biridir. *La peau fragile du monde* [Dünyanın kırılgan derisi] başlıklı bir kitabı, tam olarak dünyanın derisi olmadığı, dünya organik bir varlık olmadığı ama derisi bizim derilerimizin ilişkisinden yapıldığı için yayımladım. Aralarındaki tüm mesafelerden, yakınlıklardan, temaslardan, yaralardan veya okşamalardan.

Ama elbette sadece el sıkışma yasağı dahi bu hareketin anlamı hakkında çok şey söylüyor; bir eli sıkmak, ne onu ezmek ne de ona bir eldiven uzatmak değil. Bu kendi başına tam bir düşünce.

Bedenin dinlenmesiyle veya ruhun gecesiyle sınırlandırılan uyku da uzun süredir bu konuya mesafeli duran felsefe tarafından terk edildi. Neden dikkatinizi yeniden çekti? Bilinçdışı ve rüyalar zamanında uyku deneyimiyle de yeni bir ilişki mi icat etmek gerekiyor?

Bir kez daha bu konuya dönmeye yer olduğuna inanmıyorum. Uykumuz genel rahatsızlık yüzünden rahat değil. Zamanımız uyanıklık, teyakkuz zamanı. Ama uyumak gerek. Ben biraz daha geç uyuyorum.

Ölümü ve hastalığı aceleyle, vakitsizce, kolektif biçimde ve korku içinde deneyimliyoruz. Proust, *Le Côté de Guermantes*'ta [*Guermantes Tarafı*] "Bedenimiz için merhamet istemek, sözlerimizin onun için suyun gürültüsünden daha fazla anlamı olmadığı bir ahtapotun önünde çene çalmak gibi." diye yazıyor. Felsefe kendi hesabına "ölmeyi öğrenmemizi" istiyor. Batı böyle bir çıraklığa hazır mı?

Evet, pandemi unutulmuş bir ölümü tekrar ortaya çıkarıyor: Ne bilindik hastalıkların, ne kazaların, ne de saldırıların yol açtığı ölüm. Her yerde kol gezen, tüm korumalara meydan okuyabilen bir ölüm. Savaş veya daimî çatışma, açlık, nükleer veya diğer felaket durumlarından çok uzağız ama yeterince uzun zamandır pek aşina olmadığımız bir ölüm saplantısına –birinci, asıl anlamıyla– yaklaşmış bulunuyoruz. Muhtelif viral işgallerle zaten ona yaklaşmıştık– özellikle AI-

DS ve hayvan salgınları. Genel anlamda ölüm uzaklaşmış gibi görünse de, belirsizce uzatılmış hayat rüyalarının etrafındaki tuhaf bir karmaşanın tanıklık ettiği gibi, belirli bir zamandan beri haklarına yeniden kavuşuyor denebilir.

Kısıtlamada nasıl yaşıyorsunuz veya nasıl giyiniyorsunuz?

Söyleyecek özel hiçbir şeyim yok. Bu hayatımı çok değiştirmiyor çünkü yaşım ve fiziksel şartlarım beni kendimi kısıtlamaya değilse de kendi içimde tutmaya yetiyor. Neyse ki hayatımı paylaştığım kişi alışverişi yapabiliyor. Buna karşın enformatik virüs –değerli dostum, siz de bunun bir aktörüsünüz– daha çok yer işgal ediyor. Bizi aşırı konuşturmasından korkuyorum!

Ama belki bu iyi bir şeydir, zira aynı zamanda bizi ihtiyatlı olmaya zorluyor. Virüs ve pandemi hakkında, yazılımlarımızın veya algoritmalarımızın, tüm derslerimizin, İncillerin veya Vedaların kafamıza koyduğu her şeyi zaten duyduk. Bazen karikatürler bile buna dâhil. Burada bir komplo ifşa ediliyor, şurada küreselleşmeye işaret ediliyor, orada ölümden pek korktuğumuz tespit ediliyor, başka yerde hümanizmin tekrar yürürlüğe geçirilmesinin gerektiği haykırılıyor, burada kapitalizmin çatırdamaya başladığına inanılıyor, orada güçleneceği söyleniyor. Burada falanca hükûmet suçlanıyor, başka yerde sorumsuz falanca örgüt. Biyo-politika veya jeo-politik, viro-politika, korona-politika.... en azından bu talihsiz kavramın zaten bu denli zayıf kaynakları tüketilmiş olacak.

Last but not least[21], pandeminin geleceğine dair tahminlerden, sanılardan, öngörülerden ve konjektürlerden bahsetmeksizin. Zira asıl olan şurası: Nereye kadar ve nasıl yayılacak, etkileri nereye kadar görülecek ve ne gibi etkileri olacak? Aslında şüphesiz sadece, nereye götüreceği hiçbir zaman olmadığı kadar öngörülemez bir döneme giriyoruz. Az çok programlanmış bir göreli sürekliliğe alışmış nüfuslar için en çok manidar olan şey şüphesiz bu.

Mekânsal kısıtlama bu zamansal kısıtlamaya kıyasla büyük bir şey değil: Bundan böyle gelecek açıkça belirsiz ve karanlık hâle geliyor. Onun özünün bu olduğunu unutmuştuk.

Hastalık en sık olduğu şey değil artık: Bireysel bir ızdırap ve şahsi bir deneyim. Hastalık herkesin, cemiyetin meselesi olduğunda ne oluyor: O anda politik bir gerçeğe mi dönüşüyor?

"Politik" kelimesi bugün her şeye yaradığı için "toplumsal" demeyi tercih ederdim... Hastalık toplumsaldır ve her zaman öyle oldu, hatta son derece toplumsal derdim: Ötekilerin yardımını istiyor, birçok şekilde ötekileri etkiliyor, kabiliyetlerimizi, ilişkilerimizi etkiliyor– her şeyden önce de hiper-teknik bir kültür bağlamında sanayiyi, araştırmayı, idareyi vb. seferber ediyor. İşte bu sebeple haksız yere hayatlara karıştığı varsayılan bir politika hakkında lekeleyici bir damga olmaya pek yarayan

21. "Sonuncu ama son derece önemli" anlamına gelen İngilizce deyim. Asıl metinde İngilizce geçtiği için müdahale etmedik. (ç.n.)

"biyo-politika" terimi boş bir terim. Tüm toplumlar en azından sağlığın, doğum oranlarının, beslenmenin bazı yönlerini yönetmek durumunda olmuştur– ama elbette bu bilgi durumuna ve yaşam kiplerinin durumuna bağlıdır. 15. yüzyılda devlet köylülerin sağlığıyla ilgilenmek zorunda olmamıştır ama bir açlık veya salgın olduğunda, müdahale etmesi gerekmiştir. 20. yüzyılda belirli aşıların zorunlu kılınması gerekmiştir çünkü onlar olmadan belirli hastalıklar sosyo-ekonomik musibetlere dönüşecekti. "Noo-politik" diye bir şey olmadığı gibi "biyo-politika" diye bir şey de yoktur– ancak tüm politikalar sağlığı ve bilgiyi bir şekilde yönetir...

Belirleyici olan, sağlık hususunda neyin beklendiği ve neyin mümkün olduğu meselesidir. Hayatın ortalama 50 yıl sürdüğü zamanlardaki beklenti 75 yıldan bahsedilen zamanlardaki beklenti değildir. Nevroz böyle adlandırılmadan önce tıbbi tedavilerin nesnesi değildi. Ve bir molekülün ne olduğunu bilmediğimiz zamanlarda farmasötik bir endüstriye sahip olamazdık. İmdi bu örneklerin her biri –bunlardan belki binlerce başkası da vardır– teknolojilerden, ekonomik ilişkilerden ve sembolik değerlerden oluşan bütün bir evrene açılmaktadır...

Beden ve teknik arasındaki ilişki geniş biçimde yeniden gündeme geldi. Kalp nakli yapılmış birisi olarak, meseleyi kendi vücudunuzda deneyimlediniz. Yakın zamanda bu konuda İtalyan filozof Giorgio Agamben ile olan ihtilaflarınızı teyit ettiniz. Bu ihtilaflar neye dayanıyor?

Agamben'in bu husustaki aksiyomu, sağlık konusunda endişelenilmemesi gerektiği, bunun bayağı bir endişe

olduğu yönünde. En azından, bunun yerine neyin önerildiği biliniyor ise onunla hemfikirim. Oysa yerine önerdiği hiçbir şey yok, benim de yok. İnsanlar her zaman yaşamayı ve her zaman mevcut koşullara göre yaşamayı arzular. Elbette eğer bitmez tükenmez bir hayat allanıp pullanırsa ve zevklerle tıka basa doldurulursa buna yönelik bir arzunun oluşacağı kesin. Aslında, Agamben'in pozisyonu tersine çevrilmiş bir devrimin pozisyonu: Komünist devrim tekno-kapitalist devrime dönüştü, bu korkunç modern dünyadan ruhumuzla dönelim. Öyleyse "dönmek" ne anlama geliyor? Veya onun dediği üzere "etkisizleştirme" veya "azletme"? Bunlar kelimeler, söylenebilecek her şey bu.

Kesin olan, hatta ayan beyan ortada olan, medeniyetimizin ters yüz edilişine doğru gittiğimiz. Ancak onun sırrına önceden sahip olduğumuza inanılmasına mahal verilemez! Ve an itibariyle yaşamayı istemeye devam etmek meşru bir istek. Bir dava daha için ölünebilir: Doktorlar, hemşireler onu yapma aşamasında. Onların davası, bizim hayatımız...

Modern kahramanlık sorusu uzun zamandır, devrimci kahramanlık artık var olmadığından beri, [onun yerine] sadece fanatik kahramanlık olduğundan beri soruluyor... Şüphesiz artık ne kahramanlık terimleriyle ne de "etkisizleştirme" terimleriyle düşünülebilir– ne de tekno-kapitalizmde devam edilebilir. O hâlde en azından uyanık, alarmda [*en alerte*] olabiliriz, yani eski İtalyancada *al'erta*: Yüksekte.

GELECEKTEN GELMEKTE OLANA: VİRÜSÜN DEVRİMİ[22]

JEAN-FRONÇIS BOUTHORS İLE SÖYLEŞİ

"Ölüm, eğer ona karşı gardımızı almazsak, son sözü söyleyebilir." diye yazmıştık Ekim 2019'da, başka bir deyişle geçen senenin sonunda yayımlanan *Démocratie! Hic et Nunc*'un son cümlesi olarak. Elbette o zaman aklımızda olmayan pandemi –kastımız sanayileşmiş toplumların teknik ve ekonomik kibri tarafından tahrik edilen ekolojik krizdi– bizden hızlı davrandı. Demokrasinin altını oyan çok sayıda krize dair tespitler yapar-

---

22. Bu makale 18 Mayıs 2020 tarihli *Le Monde* gazetesinde gazeteye ait şu başlık altında yayımlanmıştır: Koronavirüs: "Sadece demokrasi, kolektif olarak tarihimize hâkim olmamaya uyum sağlamamızı mümkün kılabilir."

ken, bir ruh devrimine[23] çağrı yapıyorduk. Onsuz, hesaplamanın ve üretimin mantıklarından kopmak olası görünmüyordu: Aristoteles'in iyi yaşama arayışı olarak hedeflediği –var olanın üzerinde düşünülerek iyileştirilmesi üzerinden– şeyden çıkmaya yönelten hesaplama ve en sınırsız artışı ve büyümeyi araştırma anlamında... Başlangıcından bu yana kapitalizmi karakterize etmiş olan, büyüyen ve bugün neredeyse savunulamaz olan eşitsizliklere eşlik eden, ekonominin tüm alanlarındaki bu arkasına bakmadan kaçış [eylemi] bizatihi Dünya gezegenindeki insanlığın ve onunla birlikte biyo-çeşitliliğin hayatta kalmasını görünür şekilde tehlikeye atıyordu.

Bu tehlikeye dair farkındalık –çok sayıda bilim insanı tarafından çalınan çok sayıda alarm ziliyle birlikte– basitçe gidişatı düzeltmeye koyulmayı mümkün kılmıyordu. Ütopya rejimi dışında ekonomik ve toplumsal bir dönüşü, yön değiştirmeyi, devrimi tahayyül etmek imkânsızdı. Ama aynı zamanda "sarı yelekliler" ile görüldüğü üzere gezegenin en zenginleri arasındaki ülkelerde dahi durumun ciddileşmesi kendi adına gitgide durdurulması zorlaşan bir isyan ve ayaklanma potansiyeli taşıyordu.

Makineyi kısa vadede ve hatta orta vadede durdurmak imkânsız görünüyordu: Bu tasavvur edilemezdi.

---

23. Müellifin burada kullandığı *révolution de l'esprit* ifadesindeki *esprit* sözcüğü Fransızcada, Almancadaki *Geist* sözcüğü gibi, hem ruh hem de akıl ile ilişkili bir kelimedir. Dolayısıyla bu ifadeyi "bir zihin devrimi" olarak tercüme etmek de mümkündür. (ç.n.)

Kimse ciddi olarak bunu ne düşünebiliyor ne de böyle bir kararın karşılığında ortaya çıkacak etkilerin karmaşıklığını görmezden gelebiliyordu. Önümüzdeki sezilemez, neredeyse kavranamaz meçhule göre –belki gezegenin ekolojik gidişatını çalışan çok az sayıdaki bilim insanı hariç– bu denli kusurlu, tehlikeli ve potansiyel olarak feci şimdiki zaman çoğunluk için daha tercih edilebilir görünüyordu, zira birkaç yıldır, bir zamanlar tasavvur edilen çözüm taslaklarının sorunlu, hatta kalıcılık anlamında gerçekleştirilemez olduğu (sadece biyo-karbürantlar, yel değirmenleri, hatta biyo-benzetim veya dijital gelişimin enerji masrafı düşünülürse bile) ortaya çıkıyordu. Değişim ufku, felaketin duvarına çarpmaya yaklaştıkça, sürekli olarak küçülüyor gibi görünüyordu. Bu anlamda, gerçek ama boğulmuş bir "sınıflar kavgası"nın ötesinde, "sistemi" devirme yönündeki heveslere rağmen, ekolojik "geçiş"in meçhulüne dair genel bir girişim iradesi yoksunluğu kapitalizmin kendi güzergâhını takip etmesini mümkün kılıyordu. Marx'ın damgaladığı "ruhsuz bir dünyanın ruhu"nun postmodern tercümesi.

Virüs hoyratça, tahayyül edilemez, ulaşılamaz olarak görünenin gelmesini sağladı: Sıklıkla suçlanan ama hiçbir zaman sökülmeyen "makine", "sistem", neredeyse durmak üzere. Ölüm tehdidi aniden feci biçimde yaklaştığı için, çok yakınımızda kendisini gösterdiği için, ölümü önleyebiliyormuş gibi yapmak için ölümü gizlemek artık yeterli olmadığı için, bu tehdit "kapitalist" gidişatımızı idame ettirerek hayatta kalmayı bize tercih ettirdi zira aniden ölüme dolaysız biçimde ödenecek bedel, ekonomik hayatın büyük bir kısmının geze-

gen çapında askıya alınmasının gelecekteki sonuçlarını gizlememiz noktasına [vardırıncaya] dek fahiş görünüyor. Üzerinde durulan sonuçlar günümüzde toplumsal, ekonomik, politik, jeopolitik olarak devasa olacak olup sistemin altını oymaktan daha fazlasını yapabilir: Onun yıkılışını başlatabilir.

Pandeminin başlarında çağdaş demokrasilerin özellikle kırılgan ve virüsle mücadelede az etkili oldukları, otoriter rejimlerin ve daha az bireyci toplumların ise daha iyi sonuçlar elde ettiği görünümü ortaya çıkabildi. Ancak Covid-19'un "resmî" başlangıcından beş ay sonra tüm rejimler, hangisi olursa olsun, küresel makinenin yıkılmasının tehdidi altında. Karşılıklı bağımlılıklar öyle ki, hiçbir ülke, ne kadar büyük ve güçlü olursa olsun, kendi başına kurtulamaz. Yine de bu apaçıklık, ulusal egoizmlerin körlüğüne boyun eğiyor. Uluslararası iş birliği ve dayanışma eksik kalıyor; sanki her bir ülke ötekilerin dramına kayıtsız kalabilirmiş gibi... Herkes durumun hiç de böyle olmadığını biliyor.

Aslında, virüsün ortaya çıkmasından önce veya sonra bir şey aynı kalıyor: İnsanlar, şimdiki zamanı geleceğe tercih ettikleri gibi yakını da uzağa tercih ediyorlar. Umut etmeyi imkânsız kılma, yani şimdiki zamanın ve onun kipliklerinin yenilenmesinden başka bir geleceğe inanma anlamında umutsuz tercihler. Görüş alanında bulunmayan şey, eğer sözde suçlulara ve günah keçilerine işaret etmek için cazip ve ajite edilmesi kolay hayali bir biçim altında değilse, yok gibi [kabul ediliyor].

Umut etmenin imkânsızlığı ve suçlulara işaret etme dürtüsü geniş oranda virüsün bize kazandırdığı berbat

biçimde provoke edici tecrübeden doğuyor. 19. yüzyılın ortalarından bu yana cehalet tüm alanlardaki bilimsel bilgilerin karşı koyulamaz ve sürekli hızlanmasının etkisi altında mecburen gerilediğinde, bilimsel bilgilerden doğan teknik ilerlemeler bizi kişisel ve kolektif kaderimizin hâkimiyetini elimize aldığımıza inandırabilmişken, virüs, pandemi ve bunların sonuçları, bu bilgilerin sağladığı iktidarın sınırlarının apaçık ve dehşet verici, ama aynı zamanda kayda değer ve benzersiz belirtileri oldu.

Bu iktidarın sonsuzluğuna dair illüzyon hâlâ çok sayıda oldukça tedirgin edici tespite direniyor. Bunlardan birincisi bu kendi kendini sınırlamaktan aciz iktidarın çevresel zararları: Doğal kaynakların yağmalanması ve kirletilmesi, biyo-çeşitliliğin yok edilmesi, iklimsel kaos. İkincisi, nüfusun yaşlanması, sağlık masraflarının artması, yapay zekânın özgürlüğe yönelttiği tehditler, bugün en yoğun biçimde kullanılan son teknolojik araçların katmerli etkilerinden kaynaklanan enerji tüketimi artışı gibi teknik ilerlemelerin karşılığında ortaya çıkan etkilerin toplamı. Şüphesiz en az bilinen ve en az vülgarize olan tespit, bilimin en sivri ilerlemeleri onu dipsiz bir bilgisizliğin kenarında konumlandırdığında[24], onun kendi kendisine sorduğu soruların sebep olduğu baş dönmesi: Bilimi biricik gerçekliğe hâkimiyet olarak tasavvur etmek imkânsızlaşıyor.

Virüs –yeniliğiyle, bulaşıcılığıyla, dolaşım hızıyla, organizmada üzerindeki etki şekillerine dair bize yaptığı

24. Bkz. A. Barrau: *De la vérité dans les sciences*, Paris, Dunod, 2019.

sürprizlerle ve hepsinden önce bulaştığı kimselerin bir kısmını semptom göstermeyen taşıyıcılar, yani hastalığın "maskeli" vektörleri yapması şeklindeki pek müşahhas özelliğiyle– bizi olağanüstü belirsiz bir durumda konumlandırıyor. Bir şekilde ölümü gözlerimizin önüne yapıştırdı ve bizi düşünülemez ve meçhul olanın önüne mükemmel bir biçimde yerleştirdi. Bizim için zor tahammül edilebilir olan basitçe varoluşun faniliği değil, karşı karşıya bulunduğumuz bilgisizlik. Kendi kendimize dayattığımız kısıtlama ile askıda bırakılışımız, ölümü önlemeye çalışmak ve hayatta kalmayı güvence altına almak için hesaplama yoluyla belirleyebildiğimiz tüm gidişatlardan bizi dışarı çıkardı.

Gelecek –mevcut verilerden hareketle yaptığımız tasarılar anlamında– artık hâkim olmadığımız "gelmekte olanın" radikal belirsizliğiyle bizi karşı karşıya bırakarak elimizin altından kayıp gidiyor. Alain Supiot'nun terimlerini ödünç alacak olursak "sayılarla hükûmet"[25], ölümün silinemez bir ufuk olarak "geri dönüşüyle" başarısız, neredeyse azledilmiş durumda.

Son yıllarda dinin köktenci, milenyalist, histerik veya sahte-dindar biçimleri altında geri dönmesi şüphesiz, karmaşıklaşmasının geleceği oldukça kavranamaz kıldığı bir dünya karşısındaki yaygın endişenin, her şeyden önce hayat koşullarını daha belirsiz kılarak kırılganlaştırdığında, tercümesi oldu. Dinin bu geri dönüşü, belirginleşen bilgisizliğin karşısına inancı, yani tüm olasılıkların üzerinde konumlandırılmış tanrısal bir maka-

25. Hukukçu, diğer alanlar dışında hukuk felsefesinde uzman.

ma iliştirildiği için tartışılmaz varsayılan cevaplar üzerinden bilgisizliğin oyuğunu doldurmayı amaçlayan bir dizi sözceyi koydu. Böylelikle hadise, güven duyulan aşkın bir iradenin nüfuzu altında bulunuyor.

Yine de hadise vuku buluyor. Pandemi felaketi burada ama inançlar fayda etmiyor. Meçhul, virüsün sadece bireysel değil, aynı zamanda toplumsal, ekonomik, politik ve uluslararası organizmalarda ürettiği kargaşaların tamamında bize şuna buna inanmak noktasında değil, ama bilgisizlik durumunda yaşama riskini almak noktasında radikal biçimde meydan okuyor– bu düşünmeyi veya bilmeyi yadsımak anlamına gelmiyor, eğer kaderimizin sorumluluğunu üstleniyorsak, ne bireysel ne de kolektif olarak ona tam manasıyla hâkim olamayacağımızın bilincinde olarak eylemde bulunmak anlamına geliyor. Bu risk alımı gelmekte olan meçhule hazır olmaktan geçiyor.

Gelecek raydan çıktığında, şimdiki zamanın izdüşümü artık tutmaz olduğunda, hayat kesinsizliklerini riske atmak suretiyle gelmekte olana dönmekten başka bir şey yapamaz. Buradaki artık bir inanç meselesi değil, iman meselesidir. Bu iman, hayatın kendisini idame ettirmek için riske atılmaktan başka bir şey yapamayacağını ileri süren kesinsizliğe rıza olarak tanımlanmaktadır. Kendi kendisi için, ölümün radikal bilgisizliğinin meydan okuduğu sırası gelen müteakip nesiller için. Bu bilgisizlik, bireysel varoluşların uzatılmasına çabalayarak değil, sadece hayatın aktarılması üzerinden aşılabilir.

Bizi buraya yerleştirmek suretiyle virüs gerçek bir ruh devrimine kapı aralamaktadır. Bu devrimin kalbin-

de yer alan mesele, bizim tarihimize mutlak manada hâkim olmayışımıza kolektif olarak uyum sağlama kapasitemizdir. Demokrasi tüm sınırlarına ve kusurlarına rağmen, doğrusunu söylemek gerekirse, bu radikal anlamda seküler olan iman eylemine politik bir cisim verebilecek tek rejimdir. Demokrasi, teokratik "kesinlikler" rejimlerinin yıkılışından ve despotik veya zorba rejimlerin içinde bulunduğu açmazdan doğmuştur. Geleceğe birlikte –toplum olarak– nasıl yürüneceğinin bulunmasının denemesidir. Meçhulü, bilgisizliği ortadan kaldırmayı mümkün kılan hesaplamaları ve projeksiyonları üretmeye muktedir değildir. Onun, sadece onun, sunabileceği şey, sonluluğun ve bilgisizliğin ağırlıklarının eşit paylara bölünmesidir.

Böyle söylendiğinde kulağa fazla iddialı geliyor. Ancak eğer Atina'nın anladığı şekilde bu demokratik paylaşıma, sonsuzluğunun dayanılır olduğu tek üretim olan anlam üretimi –sanat, düşünce, ruh, aşk üzerinden– eşlik ederse böyle olmak zorunda değildir... Böylelikle varoluşun trajik karakterinin farkındalığı bizi birbirimize empatiyle yaklaşmaya yönlendirecektir, çünkü hepimiz aynı yıkılışla, aynı belirsizlikle karşı karşıyayız. Nihayetinde bizi kuran bizatihi yıkılıştır.

KAYNAKÇA

Un trop humain virus, YouTube, chaîne de Jérôme Lèbre "Philosopher en temps d'épidemie", 17 mars.

Communovirus, Libération, 25 mars.

Soyons des enfants, RAI, 6 avril.

Le mal et la puissance, YouTube, chaîne de Jérôme Lèbre "Philosopher en temps d'épidemie", 26 avril.

Néo-viralisme, "publié sous le titre Du néo-libéralisme au néo-viralisme) Libération, 11 mai.

Du futur à l'avenir, Le monde, 18 mai.

Pour libérer la liberté, conférence à l'Université de Padoue, 21 mai.

L'utile et l'inutile, conférence à l'Université de Mexico, 23 mai.

Toujours trop humain, YouTube, chaîne de Jérôme Lèbre "Philosopher en temps d'épidemie", 8 juin.

Entretien, Marianne, 23 mai.

AŞIRI İNSANİ BİR VİRÜS

Avrupa 1945'ten beri savaşlarını ihraç etti. Bugün ise kargaşaya yol açan bir salgını ithal ediyor. Koronavirüs, küreselleşmenin bir ürünü olarak, teknik, ekonomik, tahakküme dayanan bir kuvvetler mekaniğini tetiklerken aynı zamanda büyüme modelini tekrar sorgulamaya açıyor. Bu sağlık krizi yaşam, beslenme ve zehirlenme koşullarımızdan kaynaklanıyor. Eskiden "İlahi" olan şimdi "insani" oldu –Nietzsche'nin dediği gibi aşırı insani. Viral büyüteç tenakuzlarımızın ve sınırlarımızın vasıflarını büyütüyor. Bu, keyif ilkelerinin kapısını çalan bir gerçeklik ilkesi. Savaşlarla ihraç ettiğimiz, başka virüslerle ve kanserlerle sınırlı olduğunu düşündüğümüz ölüm, işte sokağın köşesinde pusuda bizi bekliyor. İnsan olduğumuzu, kesinlikle insanüstü veya insanötesi varlıklar olmadığımızı keşfediyoruz. Aşırı insani? Veya bundan ziyade asla aşırı olamayacağımızı anlamamız gerekmiyor mu? Büyük Fransız filozofu Nancy'den ufuk açıcı fikirler.

insan

AŞIRI İNSANİ BİR VİRÜS

JEAN-LUC NANCY

ÇEV: ÖMER KEMAL BUHARİ

KİTAP NO	DİZİ ADI	DİZİ NO	BASKI
768	DÜŞÜNCE	58	1

 twitter.com/insanyayinlari

 facebook.com/insanyayinlari

 instagram.com/insanyayinlari

 insanyayinlari.com.tr

ISBN 978-975-574-971-6

